

Адам Мицкјевич

# О српској народној поезији

С пољског превео Стојан Суботин

|                                            |    |
|--------------------------------------------|----|
| Предавање XVI.....                         | 2  |
| Предавање XVII.....                        | 2  |
| Предавање XVIII.....                       | 2  |
| Предавање XIX.....                         | 2  |
| Предавање XX.....                          | 2  |
| Предавање XXI.....                         | 2  |
| Адам Мицкјевич и наша народна поезија..... | 3  |
| Напомена.....                              | 7  |
| Предавање XV.....                          | 7  |
| Предавање XVI.....                         | 9  |
| Предавање XVII.....                        | 19 |
| Предавање XVIII.....                       | 30 |
| Предавање XIX.....                         | 34 |
| Предавање XX.....                          | 47 |
| Предавање XXI.....                         | 58 |
| Предавање XXII.....                        | 70 |

## САДРЖАЈ

Стојан Суботин: Адам Мицкјевич и наша народна поезија

НАПОМЕНА

**Предавање XV**

*... Срби, њихова власт. — Бела Урош. — Немањићи. — Стефан Душан. — Српско царство. Уторак, 16 фебруара 1841*

## **Предавање XVI**

*Срби. — Стефан (Душан); царство Грка и Трибала. — Српски цар Лазар. — Поробљавање Срба од Турака. — Иван Капистран проповеда крсташки поход ради ослобођења Србије. — Неслагање у претстављању историје Србије између византиских писаца и српских песника. — Српска митологија. — Поема о женидби цара Лазара. — Песничка легенда о свецима. — Карактер српске поезије. — Српски рапсоди. — Вукова књижевна открића. Петак, 19 фебруара 1841*

## **Предавање XVII**

*Српска поезија. — Легенда о зидању Раванице. — Одломци поеме о боју на Косову Пољу. — Епонеја паганска и епонеја српска. — Српски језик. — Глагол; његово значење у свим језицима. — Српске епохе: јуначка, романсна и песничка. — Краљевић Марко и Краљ Артур. Петак, 26 фебруар 1841*

## **Предавање XVIII**

*Узроци пропасти подунавских Словена. — ... Митолошка личност (Краљевића) Марка само је оличење историје Србије. — Поема о женидби Ивановог сина. — Црна Гора и Црногорци; њихови обичаји, право, бракови. Уторак, 2 марта 1841*

## **Предавање XIX**

*Неколико појединости о кућним обичајима Словена. — Прави карактер епонеје. — Врста односа Словена са западним и источним земљама. — Шта је Венеција била за Словене. — Иван Црнојевић. — Поема „Женидба Максима Црнојевића”. Петак, 5 марта 1841*

## **Предавање XX**

*Породична осећања код Словена. — Побратимство. — Српски песнички романи. — Басне (словенске). Уторак, 9 марта 1841*

## **Предавање XXI**

*Вереница Краљевића Марка и венецијански дужд. — Српске песме; како су настајале. — Хасанагиница. — Вук на двору кнеза Милоша; на који начин је сакупио своју збирку. — Још неколико речи о Црној Гори. Петак, 12 марта 1841*

## **Предавање XXII**

*Разна тумачења српске поезије. — ... Петак, 19 марта 1841*

## **Адам Мицкјевич и наша народна поезија**

Када се услед све већег значаја и улоге Словена у светској култури и политици у Француској почело мислити о оснивању славистичке катедре на Француском Колежу у Паризу, ондашњи министар просвете, филозоф Виктор Кузен, послушавши савет својих и Мицкјевичевих заједничких пријатеља Пола Фушеа и Леона Фошеа, понудио је место професора великом пољском песнику.

Адам Мицкјевич се у то време налазио у Лозани где је имао обезбеђен живот и положај професора класичних књижевности на Лозанском универзитету. У своме писму од 10 априла 1840 г. Кузен му шаље предлог да се прими дужности професора словенске књижевности на Француском Колежу и захтева да у случају, пристанка са Катедре говори само о «науци и књижевности» истичући притом да ће већ само његово присуство на том месту «бити од великог политичког значаја». Одговарајући му Мицкјевич се слаже са њим да «карактер такве катедре (...) може бити само чисто литерарни». Одлучујући се да прими понуђену му дужност, Мицкјевич се најмање руководио личним интересима. У то време је у Лозани имао много боље услове од оних који су му нуђени у Паризу. Међутим, постојала је опасност да та Катедра, уколико је Мицкјевич одбије, падне у руке неком Немцу или Русу, који нису били наклоњени Пољацима и пољској ствари, и то је одлучило. У својим писмима Јузефу Бохдану Заљеском, Адаму Чарториском и Игнацију Домејку, Мицкјевич то стално истиче као главни разлог што је прихватио понуду.

По струци класични филолог, а по позиву песник-романтичар, Мицкјевич није имао довољно правог славистичког образовања. У тој области он је до тога времена више био аматер. Истина у свом писму Виктору Кузену од 16 августа 1840 г. он пише: «Биће ми мило да се поново прихватим студија, којима сам посветио један део свога живота и које никада нису престајале да ме интересују». Али његова предавања, његове концепције и тумачења појединих проблема, као и непознавање целокупног књижевног стваралаштва Словена, говоре да то његово бављење проблемима словенских књижевности, културе и историје није било ни систематско ни засновано на научним основама, иако је било велико по обиму.

Пишући касније о тим предавањима Мицкјевич и сам признаје ту чињеницу. У свом предговору првом издању својих предавања он каже:

«Лишен углавном могућности, да се користим историским документима, морао сам почињати са јединим средством које сам имао — са успоменама. Што сам осетио и запазио за време свога боравка у разним словенским земљама, што сам запамтио од мојих ранијих радова на њиховој историји и литератури, а нарочито оно, што је у мене ушло од духа који сада оживљује те народе — то сам делио са својим слушаоцима. Курс литературе на Француском Колежу пре има за циљ објашњавање резултата до којих је наука дошла него продубљивање појединости. Међу слушаоцима Француског Колежа има и таквих који појединости знају исто тако добро као и професор и које није могуће учити као студенте. Моји слушаоци у знатном броју били су Словени. Све те чињенице имале су великог утицаја на спољашњи облик мојих предавања.

Кадгод је требало да говорим својим слушаоцима, излазио сам без припремљеног говора, а често чак и без икакве написане белешке. Покренути предмет често ме је водио до тога да сам се удубљивао у саму срж књижевних и филозофских проблема у

вези са њим и импровизујући излагао сам резултате својих ранијих проучавања, као и своја најдубља осећања.»

Мицкјевич није био књижевни историчар онаквог типа какав је био Шафарик у својој познатој *Историји словенских језика и књижевности* (објављеној 1826 г.) која је доносила углавном био и библиографске податке и претстављала само савесну компилацију већ постојећих историја појединих словенских књижевности. Међутим, у поређењу са том сувопарном књигом, Мицкјевич стоји много више по својој смелости схватања предмета. Дајући широке слике културног и књижевног живота словенских народа у појединим епохама, истичући стално везу између књижевности и друштвено-политичког живота, трудећи се да протумачи битне особине «духа» словенских народа, Мицкјевич је дао први покушај упоредне историје словенских народа и њену синтезу. Не улазимо овде у то колико је та синтеза била тачна, многе од његових теза су давно оборене, неке нису биле тачне ни онда када их је он са катедре популарисао, али извесни његови судови остали су и до данас. То су пре свега његове примедбе о «Слову о Игореу војевању», о Миколају Реју, Јану Кохановском, Хризостому Паску, Антоњију Малчевском, Александру Пушкину, «Небожанској комедији» Зигмунта Красињског и, оно што нас овде највише интересује, о нашој народној поезији.

Предајући словенске књижевности Адам Мицкјевич је, иако непосредно није говорио о политици и актуелним проблемима словенског света, увек иступао као претставник пољског народа и напредног Словенства. На своју катедру гледао је као на важну позицију у борби за друштвено и политичко ослобођење словенских народа. Од самог почетка оштрица његових предавања била је уперена против царског деспотизма и националног угњетавања словенских народа у чијој је далекој прошлости тражио традиције напредности и демократизма. Смисао историје словенских народа био је борба за напредак, а носилац тих тежњи био је народ. Тако је, предајући српску народну поезију, Мицкјевич истицао да су Срби сачували своју националност баш захваљујући народу. Од половине 1841 г. Мицкјевич све више тоне у мистицизам, а једине странице његових предавања о нама посвећене су *Трагедији Обилић Симе Милутиновића-Сарајлије*.

Почињући своја предавања, велики песник у једном писму свом пријатељу Јузефу Бохдану Заљеском, писаном 26 децембра 1840 г., каже: «Свака лекција је као битка, бог једини зна како ће успети. Стари војник Јузеф зна можда најбоље моја осећања у таквим приликама...» А неколико дана по завршетку својих предавања о нашој народној поезији Мицкјевич, у писму брату Франћишеку од 23 марта 1841 г., пише о својим предавањима следеће: «Треба причати Французима о нашим књижевностима, о којима они ништа не знају, и трудити се да им не буде досадно, јер они долазе само из радозналости [на] Француски Колеж, у коме држим своја предавања, висока је школа само за аматерску публику. Ученика заправо нема...» Са свим оним што смо већ раније рекли, ово је довољно да нам да основну претставу о разлозима који су навели Мицкјевича да баш на онај начин, на који је то учинио, постави и разматра проблем наше народне поезије.

Постоји вероватноћа да се Мицкјевич могао упознати са нашом народном поезијом прилично рано, још у Литви, али поуздани докази за то до данас још нису нађени. Међутим право, озбиљније интересовање великог песника за нашу народну поезију датира тек из времена његовог боравка у изгнанству у Русији. Тамо, у кругу књижевника око Пушкина, Мицкјевич се први пут озбиљније заинтересовао за наше

народне песме. У разговорима о њима несумњиво највише му је могао дати велики руски песник, који је у то време по свом познавању наше поезије био далеко испред великог Пољака. У Русији се Мицкјевич упознао и са Меримеовом мистификацијом и, не сумњајући у аутентичност тих песама, чак је и превео једну од њих (*Морлак у Венецији*). Разговори два велика словенска песника о нашој народној поезији вероватно су вођени у више наврата. После тих првих обавештења, следећа је Мицкјевич могао добити на почетку свог емигрантског пута, у Чешкој, Немачкој и Француској, земљама преко којих је водио пут наше народне поезије у његову земљу. То је углавном све што се зна о његовом интересовању за нашу народну поезију до 1840 г. Те године, примивши катедру на Француском Колежу, песниково интересовање за српску народну песму, што је и сасвим разумљиво, нагло расте. Већ крајем 1840 г. Мицкјевич почиње да скупља преводе и оригинале наших народних песама, као и расправе о њима, и убрзо, у његовој библиотеци се налазе, Вуков речник и прва четири тома народних песама, Гримов превод Вукове Мале граматике српског језика, преводи наших народних песама Војарове, Талфијеве, Бауринга и др. Може се без претеривања рећи да је Мицкјевич, почињући своја предавања о нашој народној поезији, углавном прилично добро познавао најважнију литературу о њој. У својим предавањима он се у првом реду служио оригиналом, испомажући се немачким, а у мањој мери и француским преводом. Обраћајући пажњу првенствено садржају песама, велики песник је понекад сам давао или мењао наслове песама. Говорећи о њима он је усвојио Вукову поделу на епске и лирске, одн. јуначке и женске песме, али је у средину између њих ставио још и, како га је он назвао, романсни циклус и фантастичне песме.

Почињући краћим прегледом српске историје, Мицкјевич је одмах прешао на Косовски циклус. Том приликом је први у историји проучавања наших народних песама покушао да, слажући песме по одређеном реду, створи неку епску целину, истичући притом (насупротив Фатеру и Гриму) да код Срба не само да није никад било правог епа, него да га није могло ни бити. По том Мицкјевичевом плану покушали су касније да саставе Косовску епопеју Медо Пуцић (на италијанском језику), Француз Д'Аврил (на француском) и најзад Стојан Новаковић. Говорећи о Косовском циклусу, Мицкјевич први од свих који су се бавили нашом народном поезијом прави поређења између Хомера и ње. Он то не чини на научној основи и у свом песничком одушевљењу и заносу понекад у нашој народној поезији види у поређењу са Илијадом и Одисејом и сличности које стварно не постоје. Дајући анализу скоро свих песама Косовског циклуса, Мицкјевич каже да је после пропасти српске државе у њима поново оживела њена историја. Говорећи о српском језику, он га истиче као «најхармоничнији и најмузикалнији од свих словенских дијалеката». Била је то у оно време значајна подршка Вуку у његовој тешкој борби за наш народни језик. Све остале јуначке песме Мицкјевич ставља у такозвани «романсни» циклус, који опева јуначка дела и доживљаје. Говорећи о Краљевићу Марку, он га упоређује са Артуром Бретонским и даје низ веома интересантних тумачења, а као највреднију песму из тог циклуса истиче *Женидбу Максима Црнојевића*. Анализујући је, он даје низ података из историје политичког и друштвеног живота Црногораца.

Своја предавања о нашој народној поезији велики песник је завршио анализом лирских песама. За те песме он каже: «Нема ничега привлачнијег од стила тих песама, он надвишава чак и правилност и изразитост епског стила. То је врхунац савршенства који је могао да досегне словенски стил.»

На крају Мицкјевич даје својим слушаоцима обавештења о Вуковом скупљачком раду, о тешкоћама са којима се борио, као и о преводима српске народне поезије.

Однос великог пољског песника према српској народној поезији био је пун разумевања, симпатије па чак и ентузијазма. Упоређујући ту поезију са осталим словенским, он изриче веру да ће она постати највећа књижевна слава Словена.

Нико ко се дотада бавио нашом народном поезијом није о њој изрекао толико похвалних судова као овај песник. Ти судови су често пута претерани, често су романтичарски обојени и нетачни, али их има доста и дубоких и тачних који су остали до данас. У његовом навођењу чињеница и његовим концепцијама има много нетачности, али кад се узме у обзир да су његова научна средства била врло ограничена, да је српски језик учио тек у току самих својих предавања и да није имао коме да се обраћа за савет и стручну помоћ, то што је он дао у својим предавањима означава значајан допринос почецима славистике.

Његова предавања слушана су с пажњом и симпатијама. О њима се много и говорило и писало, превођена су на немачки, талијански, руски и пољски језик. Многи познати француски књижевници тога времена посећивали су та предавања. Она су изазвала интерес и код нас, и већ 1843 и 1844 г. *Подунавка* је донела почетак његових предавања о нашој народној поезији. Превод је начињен према немачком издању, а преводилац је био вероватно Лазар Поштић. Тај исти део превео је, такође с немачког, и објавио у *Бачкој вили* за 1844 и 1845 г. и д-р Петар Јовановић. Године 1845 превео је и Тодор Павловић у *Србском народном листу* један одломак из његових предавања, а 1848 г. један одломак објавио је и Александар Андрић у свом *Зимзелену*. Велики пољски песник био је у то време и познат и цењен нарочито међу нашим омладинцима. Колика је била његова популарност и углед у Србији у то време, сведоче писма политичког агента кнеза Адама Чарториског у Србији Лудвика Звјерковског-Леноара. У писму од 14 октобра 1842 г. упућеном кнезу Чарториском он пише: «Нека Ад. Ми нешто рекне (о Србији) и његова јавна предавања такође», а у писму од 17 децембра он конкретизује српске жеље: «Данас има много ствари да се ради и раде се. Тако сам замољен да Мицкјевич пропише план народног васпитања и што он рекне, то ће се слушати и бити прилагођено потребама и могућностима извођења...» Неколико дана касније, у писму од 24. XII, Леноар даље пожурје: «Тако ти бога, шаљи што можеш од Мицкјевичевог курса, јер је то за Србију и за нас овде (...) План васпитања састављен од било кога, али потписан од — Мицкјевича».

Мицкјевичева предавања о српској народној поезији у целини нису до данас била превођена код нас, а то смо му дужни више од сто година. У време када се Вук, сам и велик, борио да тој, у својој отаџбини од школованих људи презреној и презираној, поезији обезбеди место које јој припада, у једној од најкултурнијих земаља света, један од највећих песника човечанства — Пољак Адам Мицкјевич — zaloжио је за ту поезију и свој ауторитет и славу и одушевљење песника. Нека овај превод издат поводом стогодишњице његове смрти буде враћање једног малог дела оног огромног дуга који му ми Срби још ни до данас нисмо вратили.

Стојан Суботин

## Напомена

Ова предавања преведена су са најновијег пољског превода Мицкјевичевих предавања (Wydanie Narodowe *Dziel Adama Mickiewicza*, tom VIII, Kraków, 1952) Л. Плошевског, који је уједно и најпотпунији и најбољи текст, реконструисан на основу песникових и стенографских бележака, као и ранијих француских и пољских издања курса. У предговору су већ поменуте извесне мане и недостаци Мицкјевичевих предавања, те их овде не истичемо поново.

У предавањима XV, XVII и XVIII извршили смо минимална скраћивања ауторовог текста и то само на местима где он својим слушаоцима излаже историју Јужних Словена, што за нашу читалачку публику, сматрамо, није од интереса. Та места у тексту означена су редом цртица (— — —).

Приликом превођења задржавали смо у тексту оне изразе и наслове песама које је употребио сам песник, иако су у народним песмама они понекад друкчији. Песме смо цитирали по најновијем издању Вукових збирки (Београд, „Просвета” 1953—54 г.), а на извесним местима смо, кад се радило о краћим цитатима, које је, како је познато, Мицкјевич наводио по памћењу, оставили онако како је песник то рекао. Учинили смо то зато да би створили што правилнију и што тачнију претставу о песниковим предавањима која, и оваква каква су, са свим својим манама, имају велику вредност, и да би остали верни песниковом тексту.

С. С.

## Предавање XV

*... Срби, њихова власт. — Бела Урош. — Немањићи. — Стефан Душан. — Српско царство.*

*Уторак, 16 фебруара 1841*

Господо!

Пређимо сада на другу страну Карпата и бацимо поглед на књижевност Бугара, а пре свега Срба.

Земље обухваћене римском влашћу, под општим називом провинција Илирије и Мезије, од прадавних времена биле су насељене Словенима. Најезда варвара често их је потискивала из равнице у брда и на многим местима уништавала траг њиховог имена. Ипак, иако су били помешани са дошљацима и угњетени од њих, често им је полазило за руком да збаце јарам. Тако су прво између 637 и 640 године Хрвати победили своје угњетаче Аваре, тако су касније Срби израсли у велику силу после пада бугарске моћи.

---

Отприлике у то време дошли су у подунавске пределе Срби и населили се између Саве и Дунава. Ипак време њиховог доласка није познато. Чак је веома могуће да је неколико словенских насеобина тамо постојало од прадавних времена. Први помен о Србима, Словенима, као о независном народу налази се код историчара Јустинијановог времена. Учитељ цара Јустинијана, Теофил, који је написао историју свога васпитаника, говори да је и сам цар пореклом био Словен, што потврђује древност словенских насеобина у Грчкој. Славни цар Јустинијан родио се у једном граду брдовите Македоније, а отац му се по Теофилу звао Исток, хтео по томе писцу значи *orientis*; и доиста, тај израз и до данас има то значење код Словена. Он сам се називао Управда и своје име је превео на латински називајући се Јустинијан. Имена његове мајке и сестре такође су словенска. Касније су цареви Василије и Михаило такође били словенског порекла.

Срби, чим су се сместили између Саве и Дунава, дошли су у додир са Грцима. Њима су управљале старешине које су називали жупанима. Грци су ипак успели да прошире своју власт над тим жупанима. Они су постављали и великог жупана, кнеза, кога су Срби ретко слушали. У 1120 години (велики) жупан је Урош кога сматрају за праоца славне династије Немањића; после тога владара за великог жупана, уз помоћ источног цара, проглашен је неки Стеван Немања. Он је имао три сина од којих је најстарији постао његов наследник. Млађи, посвећен манастирском животу и прослављен као апостол, епископ, писац и ширитељ просвете у тој земљи, познат је под именом светог Саве.

После та два Уроша династија се раздваја на неколико грана и даље следи историја борби, врло слична историји земаља словенског севера. Кнежеви примају разне религије, латинске или грчке; али у њима нема паганских елемената као код северних Словена. Они траже потпору у Риму и Цариграду. Понекад чак краљеви бивају миропомазани прво од папе, а касније и од патријарха, да би имали оба фактора моћи. У тој историји видимо саме злочине: ено отац шаље у смрт сина, да би остао владар; ено син наређује да се ископају очи рођеном оцу; брат убија брата да би сам остао на власти. Једном речју, они подржавају политичке обичаје Цариграда и та историја је у неку руку одраз историје источног царства. Такви су грађански ратови сваки час раздирали Србију. Најзад у XIV веку Душан Силни уједињује под својим жезлом све кнежевине и постаје покровитељ Дубровника. Он влада Македонијом, Илиријом и Србијом. Води рат са грчким царем и неко време мисли да постане цар, чак је био узео назив цара Грка и Трибала. Али тај Душан, оцеубица, није успео да обезбеди престо својој породици; после његове смрти његов малолетни син био је збачен, а српско царство, које је за кратко време засјало, уништили су Турци.

Историја рода Немањића — почевши од Уроша, несумњиво великог краља, веома налик на краља Крука са острва Ругије, па све до смрти последњег потомка рода, малолетног Уроша — чини поетски циклус, који опевају сви српски барди. Зато се треба упознати са том историјом, а нарочито са српско-турским односима и са борбом Срба и Мурата, предметом српске поезије.

## Предавање XVI

*Срби. — Стефан (Душан); царство Грка и Трибала. — Српски цар Лазар. — Поробљавање Срба од Турака. — Иван Капистран проповеда крсташки поход ради ослобођења Србије. — Неслагање у претстављању историје Србије између византиских писаца и српских песника. — Српска митологија. — Поема о женидби цара Лазара. — Песничка легенда о свецима. — Карактер српске поезије. — Српски рапсоди. — Вукова књижевна открића.*

*Петак, 19 фебруара 1841*

Господо!

Сви најинтересантнији догађаји у историји подунавских Словена повезани су са историјом династије Немањића, једине династије која је сачувала независност у току XI, XII и XIII, све до XIV века. Јер бугарско краљевство пропало је већ у почетку XI века. Мађари су у то време сачували своју уралску народност и нису се помешали са Словенима. Црногорска племена као и приморски градови истина заслужују да буду посебно поменути, али нису имали великог политичког утицаја. У то време једино су српски цареви претстављали Словене у подунавским земљама.

Најмоћнији од тих царева, Стефан (Душан), оцеубица, био је васпитан у Цариграду. Његова је намера била да организује словенску државу по угледу на византиску. Трудио се да створи хијерархију власти а на двору да уведе строгу етикецију. Од запада је примио неке институције, на пример витешке редове; тако је основао ред светог Стефана. Водио је бригу о трговини приморских градова и дао велике привилегије граду Дубровнику. Најзад, узео је титулу цара Грка и Трибала и маштао о освајању Цариграда, али није могао да оствари све своје намере, јер је умро 1358 године. Умирући оставио је малолетног сина и велику државу, подељену на много провинција, јер је своје војводе био обдарио титулама краљева. Дао им је право да носе скерлетну обућу, што је био знак удеоне власти. Војводе, међутим, чим добише то право, нису, како су говорили, хтели да дозволе да их изују. Цар није могао да их натера на послушност. Најмоћнији од тих војвода били су: господар македонских земаља Југ, краљ Вукашин који је управљао северним делом српског царства, и кнез Лазар, кнез (Сирмијума), кнежевства сада присаједињеног Угарском краљевству. Та три владара водила су међу собом борбе и одрекла послушност царици-удови, која је живела у Вукашиновим поседима. Најзад Вукашин је убио свог законитог владара, Стефановог сина. На тај начин 1366 године угасила се династија Немањића.

За време тих несугласица Турци су први пут ступили на европско тле. Византиски цареви, немајући другог начина да одбране државу, позивали су већ одавна помоћ друге народе. Најпре су позвали Србе, а затим и Бугаре; на крају су начинили огромну грешку позивајући Турке и отварајући им луке. Као власници тада једине флоте која је постојала у Европи, могли су лако одбити Турке, али нису предвиђали опасност, имали су поуздања у моћ зидова Цариграда. Није им ишло у главу да би варвари могли освојити такав град. Зар би се коњаничке хорде усудиле да јуришају на огромни, савршено утврђени град који је поседовао многобројно становништво и добро извежбану војску. У том погубном поуздању грчки цареви су предали Турцима

кључеве царства, а касније су морали да позивају помоћ Србе. Српске вође, Југ, Лазар и Вукашин, довеле су силну војску, али Мурат, вештији и имајући бољу армију, препречио им је пут недалеко од Тенара и потукао их скоро до ногу. Југ и Вукашин су погинули на бојишту. Само је Лазар остао жив и касније је био изабран за српског кнеза, јер су српски владари у то време оставили царску титулу. Међутим, Мурат се, уредивши своје послове у Азији, после осамнаест година, поново искрцао у Европи и затражио харач од Срба.

Цар Лазар, разасла на све стране посланике с молбом за помоћ. Угарски краљ, који је био у неком сукобу са Србијом, остао је пасивни посматрач борбе. Пољска је била сувише далеко и до тога, времена није иступала на позорницу у тамошњим крајевима; на њој ће се она појавити тек двадесетак година касније. Најзад цар Лазар, упућен на тај начин на сопствене снаге, скупивши одреде Албанаца, Бугара и Срба прихвата бој. Али међу војводе се беше увукла неслога. Два царава зета, Милош и Вук, најхрабрији и најмоћнији српски великаши, узајамно су се мрзели, још више подбадани од жена, које се нису трпеле. Вук заслепљен мржњом тајно се споразумео са Турцима и спремао издају. Хтео је да оклевета свога шотора, јуначког Милоша, оптужујући га да хоће да изда Србе. Милош, огорчен кнежевим прекорима, није уопште одговарао, него је у ноћи оставио војску, увукао се у турски логор и кад је био пуштен пред султана зарио је овоме нож у утробу. Побео је још много Турака, али је најзад и сам био исечен заједно са још два пријатеља. Међутим његово узвишено јунаштво није могло да спасе српску војску; прво су се Милошове чете, не знајући уопште његове намере, поплашене и потиштене гласовима о његовој тобожњој издаји бориле колебљиво, а онда је Вук у одлучном тренутку повукао своју војску. Лазар је, оставши на тај начин сам, после дугог боја, када је коњ погинуо под њим, пао у руке Турцима и био погубљен.

Историчари на разне начине претстављају његову смрт; од свих хроничара највише се у том погледу може веровати пољском хроничару, познатом под именом Пољака јаничара, који је као јаничар сигурно био очевидац тих догађаја. Он прича да је султан Бајазит, син султана Мурата кога су Срби убили, наредио да се цар Лазар доведе пред труп његовог оца и брата, који је такође погинуо у бици, и запитао га грозним гласом: «Како си смео да се усудиш на то?» Лазар му на то одврати: «А како сте се твој отац и ти смели усудити да нападнете на српско краљевство.» Лазарев верни слуга, један од његових војвода, заробљен као и он, преклињао га је да у својим одговорима буде умеренији: «Царе Лазаре», — рече — «зар је твоја глава као врбово стабло? Зар мислиш да ће једном отсечена, поново израсти?» Али Лазар је остао несавитљив. Рекао је чак Бајазиту да би га, кад би имао код себе оно што му је недостајало, положио поред оца и брата. Султан нареди да му се отсече глава. Војвода клече, рашири своју одећу да у њу прими краљевску главу и рече: «Заклео сам се да ће моја глава лежати поред главе мога господара.» И сагнувши се, прими удар јатагана, после којег његова глава паде крај Лазарева.

Таква је била смрт последњег српског цара. После његове смрти султан Бајазит дао је у лено комадић српског краљевства Лазаревом сину Стефану, а неколико других кнежевина издајци Вуку Бранковићу и његовим синовима. Борба између два рода од којих је један стао на страну Турака, а други, Лазарев род, покушавао с времена на време да извојује независност, трајала је још 150 година. Срби су сем тога морали да се мешају у сукобе турских владара, а у страшној бици Турака и Татара код Ангоре борили су се на страни оних првих. После пораза турске војске потпомагали су султана Сулејмана у борби против претензија његовог брата.

Хришћански монарси, место да искористе то слабљење турске државе и да јој задају одлучни удар, трудили су се само да сваки за своје добро искористи политичке догађаје. Помагали су час Сулејману, час Муси, час другим претендентима, не потрудивши се ни да помисле на ослобођење азиских земаља из турских руку.

Последњи покушај ослобођења Срба учињен је 1456 године. Папа Силвестар послао је чувеног монаха Ивана Капистрана да објави крсташки рат против Турака. Тај славни муж прошао је Немачку, Угарску и словенске земље, преклињући народе у име бога да спасу хришћанство. Али му је хуситска секта у Чешкој правила сметње; чешки краљ га је чак истерао из своје земље. Иван Капистран је скупио уз себе само шаку угарских, пољских и чешких сељака, са којима је отишао под Београд и одбацио турске чете. Али то је био јалов напор, без икаквог видног резултата за ствар хришћанства. Неколико година касније Иван Капистран је умро; отада за Србе није било никакве наде да ће им се помоћи. Удовица последњег српског деспота послала је посланство папи, нудећи му, у замену за заштиту, своју земљу. Али се народ, дознавши за ту одлуку, подбоден православним свештенством, побунио. Понављао је речи грчког патријарха: «Боље Турци него католици.» Срби се покорише Турцима, Мухамед уђе у српске земље. Упркос условима под којима су се покорили, он је попалио градове и села и одвео у Турску 200.000 Срба, који су помрли од глади и беде. Крај се био претворио у велику пустињу; само је мали део задржао назив Србије, остали су добили друга имена и били припојени разним турским државама и поседима.

То је историја Срба према византиским изворима и страним хроничарима. Али почев од XIII, па чак и од краја XII века, јавља се расцеп и неслагање између историје Србије коју су писали странци и историје коју су причали сами Срби. У тој земљи се у то доба родила поезија и почела да се развија; народ, друкчије схвата своју прошлост и будућност.

Краљеви чија смо имена побројали, вође чија дела смо поменули, носе различита имена код Грка и Срба; понекад је чак немогуће помирити те две разне приче. Народ хвата само главне црте карактера својих јунака, уздиже их и у њиховим личностима идеализује народна осећања. Која је од те две слике истинитија, кад их није могуће помирити? Свака од њих претставља на свој начин један лик истине. Хроничар даје, може се рећи, контуре, у неку руку црта историју, песник међутим даје тој историји боју и изразитост. Страни историчари, који су повезивали српске народне покрете са општом политиком, губили су се у тој широкој слици; супротно томе, народни песници издвајајући, излучујући историју тога народа, сужавају на неки начин видокруг, да би га могли лакше обухватити својом маштом. Страни историчари и хроничари би се могли упоредити са географом, који на великом простору земље црта ток главних река и планине; а, народни песници са сликаром, који слика пејсаже и омогућује нам да савршено упознамо природу и врсту земље.

На тај начин је, када у Србији више није било ни царева, ни политичких странака, ни књига, историја поново оживела у поезији. Хришћанска религија почиње да прима митолошке црте. Песници узимају из митологије неколико дивних легенди о свецима, неколико легенди о чудима, праве неку врсту песничког Олимпа. Историске личности су такође идеализоване; на пример, последњи Урош, оцеубица, цар Стефан, човек окрутан и пун похлепе за влашћу, претстављен је у поезији као узор величине и снаге. Ни помена о његовим породичним злочинима, као што ни Хомер не спомиње злочине Атрида, злочине Атреја и Тиестеса, остављајући то будућим писцима трагедија. Краљ

Југ, у историји мало познат, појављује се у поезији као патријарх окружен многобројном породицом, као други Ајмон, који је такође био отац многих славних витезова. Краљ Вукашин је велики политичар и велики ратник, неке врсте словенски Улис. Цар Лазар је најсавршенији витез тога времена, прави јунак. Његов карактер био је израз жеље да се до висине идеала подигну тадашња хришћанска осећања. По чистоти обичаја, побожности и снази, он је налик на, Готфрида Бујонског и Лудвика Светог. Али зато ништа мање није Словен који воли гозбе, песме и раскош, и по тој склоности ка уживањима припада своме народу. Све је у његовом животу необично. По песницима његово порекло је тајанствено; био је, како тврде, краљевски син. Паж је на двору цара Стефана. Жени се Милицом, ћерком Југа, оног истог славног патријарха, оца многих ратника. Војвода му даје кћер, јер је у књигама прочитао претсказање да ће Лазар постати цар. Лазара касније поштују као мученика за народну ствар. Песници не знају ништа о његовом заробљавању од стране Турака. И даље верују да је пао на бојишту и причају чуда о његовим витешким подвизима.

После тог првог циклуса епске поезије почиње циклус романсне поезије. Ту су дела појединаца, ратника, који немају никаквих идеала, никакве националне идеје. То су витези потурице, отпадници, авантуристи, али још увек повезани са Лазаревом династијом.

Прочитаћу вам поему која описује заруке кнеза Лазара са ћерком славног Југа. Ствар се догађа на двору цара Стефана. Лазар је паж и слуга цара, чије покровитељство ужива; касније се открива да он треба да седне на престо после Немањића. Ево те песме.

[Женидба кнеза Лазара, Вук II, 32 - прим. ред.]

Вино пије силан цар Стјепане  
у Призрену граду бијеломе,  
Вино служи вјеран слуга Лазо,  
па све цару чашу преслужује,  
а на цара криво погледује  
Царе пита вјерна слугу Лаза:  
"Ој Бога ти, вјеран слуго Лазо!  
што те питам, право да ми кажеш:  
Што ти мене чашу преслужујеш?  
Што л' на мене криво погледујеш?  
Али ти је коњиц олошао,  
Али ти је рухо остарило?  
Ал' т' је мало голијемна блага? —  
Шта т' је мало у двору мојему?"  
Њему вели вјеран слуга Лазо:  
"Вољан буди, царе, на бесједи!  
Кад ме питаш, право да ти кажем:  
Није мене коњиц олошао,  
нити ми је рухо остарило,  
нит' је мало голијемна блага;  
свега доста у двору твојему;  
вољан буди, царе, на бесједи!  
Кад ме питаш, право да ти кажем.  
Које слуге последије дођоше,

све се тебе слуге удворише,  
све си слуге, царе, иженио,  
а ја ти се удворит' не могах,  
мене, царе, не кће оженити  
за младости и љепоте моје."  
Бесједи му силан цар Стјепане:  
Ој Бога ми, вјеран слуго Лазо!  
ја не могу тебе оженити  
свињарицом ни говедарицом,  
за те тражим госпођу ђевојку,  
и за мене добра пријатеља,  
који ће ми сјести уз кољено,  
са којим ћу ладно пити вино.  
По чу ли ме, вјеран слуго Лазо!  
ја сам за те нашао ђевојку,  
и за мене добра пријатеља,  
у онога стара Југ-Богдана,  
милу сеју девет Југовића,

(Краљ Југ има девет синова, који учествују у свим биткама).

баш Милицу, милу мљезиницу;  
но се Југу поменут не смије, —  
није ласно њему поменути,  
јер је Богдан рода господскога,  
неће дати за слугу ђевојку;  
но чу ли ме, вјеран слуго Лазо,  
данас петак, а сјутра субота,  
преко сјутра свијетла неђеља,  
поћи ћемо у лов у планину,  
позваћемо стара Југ-Богдана,  
с њим ће поћи девет Југовића,  
ти не иди у планину, Лазо,  
но остани код бијела двора,  
те готови господску вечеру;  
кад дођемо из лова планине,  
ја ћу свраћат Југа на вечеру,  
а ти свраћај девет Југовића.  
Кад сједемо за столове златне,  
ти навали шећер и ракију,  
па донеси црвенику вино.  
Кад се ладна напијемо вина,  
о свачем ће Јуже бесједити,  
како који добар јунак јесте,  
изнијеће књиге старославне,

Не зна се о каквим књигама је ту реч. То су сигурно неке неодређене књиге, књиге уопште. Тамошњи народ дуго је чувао сујеверна веровања о књигама; веровао је да се у

њима могу наћи свакојаке ствари, да се из њих може упознати прошлост, па чак и предвидети будући догађаји.

да казује пошљедње вријеме;  
ти кад чујеш, вјерна слуго Лазо,  
а ти трчи на танану кулу,  
те донеси ону чашу златну,  
штоно сам је скоро куповао  
у бијелу Варадину граду  
од ђевојке младе кујунцинке,  
за њу дао товар и по блага;  
наслужи је црвенијем вином,  
поклони је стару Југ-Богдану,  
таде ће се Богдан замислити,  
чим ће тебе, Лазо, даривати,  
те ћу њему онда поменути  
за Милицу, ћерцу мљезиницу".

Ту почиње опис лова. Песник са хомеровском верношћу прича о свим догађајима. Враћају се из лова. Цар позива старога Југа, Лазар младе Југовиће, скупљају се и седају за сто. Песник овако прича:

Кад сједоше за столове златне:  
уврх совре силан цар Стјепане,  
а до њега стари Југ Богдане,  
а до Југа девет Југовића,  
њима служи вјеран слуга Лазо;  
он навали шећер и ракију,  
па донесе црвенику вино.  
Кад се ладна напојише вина,  
о свачему сташе бесједити,  
како који добар јунак јесте;  
Југ извади књиге старославне,  
те казује пошљедње вријеме:  
"Видите ли, моја браћо красна,  
видите ли како књига каже:  
настануће пошљедње вријеме,  
нестануће овце и вшенице  
и у пољу челе и цвијета;  
кум ће кума по суду ћерати,  
а брат брата звати по мегдану!"  
Кад то зачу вјеран слуга Лазо,  
он отрча на танану кулу,  
те донесе ону чашу златну,

Ту песник опет, на хомеровски начин, понавља причу о томе како је задобијена чаша.

наслужи је црвенијем вином,  
поклони је стару Југ-Богдану,  
Богдан прими златну купу вина,  
купу прими, а пити је неће,  
мисли Богдан шта је и како је,  
чиме ли ће даривати Лаза.  
Јуту вели девет Југовића:  
"О наш бабо, стари Југ-Богдане,  
шта не пијеш златну купу вина,  
штоно ти је поклонио Лазо?"  
Вели њима стари Југ Богдане:  
"Ђецо моја, девет Југовића,  
ја ћу ласно пити купу вина,  
него мислим, моја ђецо драга,  
чиме ћу ја даривати Лаза?"  
Југу вели девет Југовића:  
"Ласно ћеш га даривати, бабо:  
у нас доста коња и сокола,  
у нас доста пера и калпака".  
Тад говори силан цар Стјепане:  
"Има Лазо коња и сокола,  
Лазо има пера и калпака;  
Лазо тога неће ниједнога,  
Лазо хоће Милицу ђевојку,  
баш Милицу, милу мљезиницу,  
милу сеју девет Југовића".  
Кад зачуше девет Југовића,  
поскочише на ноге лагане,  
потегоше маче коврдине  
да погубе цара у столици.  
Моли им се стари Југ Богдане:  
"Нете, синци, ако бога знате!  
Ако данас цара погубите,  
на вама ће останути клетва;  
док извадим књиге старославне,  
да ја гледам, синци, у књигама,  
је л' Милица Лазу суђеница".  
Књиге учи стари Југ Богдане,  
књиге учи, грозне сузе рони:  
"Нете, синци, ако бога знате!  
Милица је Лазу суђеница,  
на њему ће останути царство,  
са њоме ће царовати Лазо  
у Крушевцу код воде Мораве".  
Кад то зачу силан цар Стјепане,  
он се маши руком у џепове,  
те извади хиљаду дуката,  
и извади од злата јабуку,

у јабуци три камена драга,  
обиљежје Милици Ђевојци.

На томе се завршава кратка прича, у којој се цар Лазар први пут појављује на позорници поезије. О цару Стефану постоји врло мало песама. Неке од њих ћемо навести касније. У песми коју сам малочас прочитао, у којој нема скоро ништа историјског, где је све украс и измишљено, тај владар је идеализован; касније се он диже још више.

Велику промену у српској поезији направило је мешање митологије и хришћанске религије. Говорио сам о напорима да се сузи сфера религиозних појмова, да се ови учине ухватљиви и опипљиви. Као пример наводим кратку легенду о саветовању светаца. Свечи према српској поезији имају много сличности са грчким боговима и испитивање ове поезије са те тачке могло би допринети расветљавању многих важних проблема из песничке историје Грка. На пример, владало је мишљење да је митологија почела са Хомером, да су песници створили грчку митологију. Међутим и у најстаријим грчким песмама налазимо верске појмове развијене до највишег степена, видимо систем религије изграђенији и пунији него у песника Хомерове епохе. Ко би хтео угледајући се на тај пример да састави историју хришћанства на основу српске поезије? Колико би сиромашно изгледало хришћанство, како су све претставе тамо бесмислене, а понекад и смешне! Па ипак све те претставе узете су из хришћанске религије. Само што је после уништења сваке цивилизације у Србији једино народ, који је сачувао неколико непотпуних предања, чинио напоре да их сједини, међусобно повеже. Највероватније је да су се песници Хомерове епохе нашли у таквом истом положају према својим претходницима, песницима епохе Орфеја и Музаја.

Легенда кају ћу вам прочитати, прича о саветовању између светаца-заштитника о дужностима које су им поверене, или — како се песник изражава — о благословима које они имају да раздају. Уто им прилази Богородица и прича им о несрећама које су се сручиле на далеку земљу, коју песник зове Индијом, то значи на веома далеку земљу.

[*Свечи благо дијеле*, Вук II, 1 – прим. ред.]

Мили боже, чуда великога!  
Или грми, ил' се земља тресе,  
ил' удара море у брегове?  
Нити грми, нит' се земља тресе,  
нит' удара море у брегове,  
већ дијеле благо светитељи:  
свети Петар и свети Никола,  
свети Јован и свети Илија,  
и са њима свети Пантелија.  
Њим' долази Блажена Марија, —  
рони сузе низ бијело лице.  
Њу ми пита Громовник Илија:

(Илија у српској поезији много личи на Јупитера.)

"Сестро наша, Блажена Марија,  
каква ти је голема невоља

те ти рониш сузе од образа?"  
Ал' говори Блажена Марија:  
"А мој брате, Громовник Илија,  
како нећу сузе прољевати,  
кад ја идем из земље Инђије,  
из Инђије из земље проклете!  
У Инђији тешко безакоње:  
не поштује млађи старијега,  
не слушају ђеца родитеља;  
родитељи пород погазили, —  
црн им био образ на дивану  
пред самијем богом истинијем! —  
кум свог кума на судове ћера,  
и доведе лажљиве свједоке  
и без вјере и без чисте душе,  
и оглоби кума вјенчаного,  
вјенчаного или крштенога;  
а брат брата на мејдан зазива;  
ђевер снаси о срамоти ради,  
а брат сестру сестром не дозива".  
Њој говори Громовник Илија:  
"Сејо наша, Блажена Марија,  
утри сузе од бијела лица,  
док ми овђе благо под'јелимо,  
отић' ћемо богу ка диване,  
молићемо бога истинога,  
нек нам даде кључе од небеса,  
да затворим' седмера небеса,  
да ударим' печат на облаке:  
да не падне дажда из облака,  
плаха дажда, нити роса тиха,  
нити ноћу сјајна мјесечина,  
да не падне за три године;  
да не роди вино ни шеница,  
ни за цркву часна летурђија".  
Кад то чула Блажена Марија,  
утр' сузе од бијела лица.  
Када свеци благо под'јелише:  
Петар узе винце и шеницу  
и кључеве од небеског царства,  
а Илија муње и громове,  
Пантелија велике врућине,  
свети Јован кумство и братимство  
и крстове од часнога древа,  
а Никола воде и бродове.  
Па одоше богу на диване, —  
молише се три бијела дана  
и три тавне ноћи без престанка,  
молише се, и умолише се:  
бог им даде од небеса кључе,

затворише седмера небеса,  
ударише печат на облаке.

Најзад, су дошле несреће, суша, зараза. Индуси су се вратили у крило вере и добили опроштај светаца и благослове. Песник завршава молитвом богу, да се те несреће не понове ни у Индији нити игде другде.

Та легенда се по својој композицији, по својој форми, веома приближава форми коју су били усвојили песници Хомерове епохе; она је наскроз епска. Ако је изгледало да ода, лирска поезија, господари у Скандинаваца, ако је нову лирску поезију, овај узлет на непознатом, у пределе маште, како изгледа, створило германско племе, нова епска поезија је пре свега словенска. Она може да поникне само у народу који је имао своју државу, који одигравши велику улогу престаје да постоји или коме је остала само успомена, само прича. Код српских песника налазимо ону узвишену непристрасност, којој се дивимо код Хомера, па чак и неку врсту верске непристрасности, и поред њихове верности народним појмовима.

Интересантна ствар је упоредити све оно што знамо о начину на који је та поезија постала у народу, са традицијом о песницима Хомерове епохе. Српске поеме се уопште узевши састоје од разних одломака, од причања о делима, догађајима, који нису међусобно повезани, али се тичу једног главног догађаја. У тим причањима се увек понављају неки стихови, неки уобичајени изрази, усвојени од целог народа, које свако зна напамет и свуда их уплиће. Понављајући ова причања народ додаје још строфе које је сам измислио, друге испушта и на тај начин целу ту поезију стално мења. Данас, дакле, није могуће разликовати шта је у тим песмама првобитна творевина, а шта је додато касније. Тад непрестани рад је прочишћавао причања, одбацавао из њих оно што је могло изгледати неприродно, што је било сувише индивидуално. Уствари, то је једна поезија слободна од манира, од формула. У Грка је поезија песника Хомерове епохе имала ту особину која се код савремених народа налази у српској поезији. Највећа дела која су плод индивидуалног генија, увек носе на себи његов печат и често се изрођавају у оно што називамо маниром. Српска поезија, задржавајући битни садржај причања, а мењајући стално форму, истовремено је и древна и млада, јер ју је певао цео народ, рецитовали су је рапсоди, и на тај начин је живела животом народа.

Песници који певају и састављају те песме код Срба су слепци; чудна ствар да и у том погледу српски рапсоди имају сличности са песницима Хомерове епохе. Чак и израз слепац у равничарским деловима Србије означава певача. То су два израза истог значења. Ти слепи просјаци иду од села до села, застају пред сваком кућом и скоро увек ту отпевају понеку поему. Они су просјаци као и Хомер. Али Срби не везују за реч просјак данашњу претставу. Просјаци код словенских народа, а нарочито код Срба, нису понижавани или презирани; они читају молитве и певају песме, и уживају поштовање.

Главно гнездо песничког стваралаштва Срба били су брдски крајеви: Црна Гора, Босна, Херцеговина, Тамо је поникла јуначка поезија, коју су после понављала равничарска племена, понављајући на свом дијалекту исте строфе и мењајући само понеке изразе. Али у равницама велика поезија је сузила свој домен; тамо ређе певају јуначке рапсодије, више воле женске песме, басне, приче о разбојницима, о духовима и привиђењима.

Те песме су први пут привукле на себе пажњу странаца почетком овога века; скупио их је и објавио Вук Карацић. Вук са великом простодушношћу прича да се потрудио да скупи та дела; просјаци, наиме, нису хтели да певају пред човеком који се понашао као странац. Тај научник прича да они просјаци који имају леп глас не воде рачуна о поетском садржају, и да више воле да се размећу својим талентом, понављајући, музикалније строфе. Али најбољи певачи су они који стихове само говоре, пратећи се на гуслама, инструменту оскудна звука са једном једином струном.

Вук прича да је за време својих путовања по планинама срео једног необичног човека, Тешана Подруговића, који је знао скоро све песме тога краја и издиктирао му највећи део његових збирки. Тај достојан поштовања човек био је раније путујући трговац. На несрећу убио је Турчина. Тада је постао хајдук; дуго времена је живео у гори и захваљујући томе имао је прилике да научи разне песме. По његовом казивању у перо Вук је записао значајне српске песме, којима ћемо се позабавити у даљем току предавања.

## **Предавање XVII**

*Српска поезија. — Легенда о зидању Раванице. — Одломци поеме о боју на Косову Пољу. — Епонеја паганска и епонеја српска. — Српски језик. — Глагол; његово значење у свим језицима. — Српске епохе: јуначка, романсна и песничка. — Краљевић Марко и Краљ Артур.*

*Петак, 26 фебруар 1841*

Господо!

Ако хоћемо по реду да сложимо одломке српских песама који чине словенску епопеју, треба да почнемо од побожне легенде о оснивању цркве Раванице. У тој легенди цар Лазар, онај паж који се оженио кнегињицом и постао српски цар, показује се на врхунцу славе и моћи. Он у свом замку слави крсно име, свечани празник свих Словена. Око себе сакупља господу из целе земље. На гозби се појављује његова жена, царица Милица, најлепша жена свога времена, у раскошној одећи, коју песник подробно описује почевши од круне и завршавајући на ципелама. Царица скреће мужу пажњу да су сви његови претходници, сви преци из династије Немањића оставили у земљи достојне споменике, да су подизали манастире. Она почиње да прича историју свих тих задужбина. То је важан део за словенску историју, исто као и извесне појединости о оснивању градова, које се налазе у Илијади, а које су касније толико пута понављане од грчких историчара. Цар Лазар се диви мудрости те примедбе и у наступу одушевљења обећава да ће саградити цркву која ће величином и раскошју надвисити све словенске грађевине. Темелје ће ударити од олова, зидове ће саградити од сребрних плоча, а кров ће покрити бисером и драгим камењем.

Али Милош Обилић, славни витез (онај исти Милош који ће касније убити султана Мурата) гледа у цароставне књиге, у оне књиге које у српској поезији имају улогу сличну оној коју у грчкој имају Калхас-књиге, у којима је тражен савет у свим

приликама, уочи свих великих важних догађаја. И ево, Милош у књигама види сведочанство да долазе последња времена, да се приближава крај друштва, српског краљевства, да ће Турци завладати земљом и да у својој похлепности највише траже злато, сребро и драгуље. Зато је боље подићи цркву на граниту, саградити је од цигала и покрити црепом; на тај начин ће она преживети турско господство. То пророчанство се испунило, јер манастир Раваница, толико славан у српској поезији, постоји, кажу, и данас.

После овог првог одломка који изражава болни предосећај будућности, пораза који долази, може се навести други у коме султан Мурат већ долази у Србију са војском и шаље позив цару Лазару.

*[Комади од различнијех Косовскијех пјесама, Вук II, 50 – прим. ред.]*

Цар Мурате у Косово паде;  
како паде, ситну књигу пише,  
те је шаље ка Крушевцу граду,  
на кољено српском кнез-Лазару:

Затим долази садржај писма:

"Ој Лазаре, од Србије главо,  
нит' је било, нити може бити:  
једна земља, а два господара,  
једна раја, два харача даје;  
царовати оба не можемо,  
већ ми пошљи кључе и хараче,  
златне кључе од свијех градова,  
и хараче од седам година;  
ако ли ми то послати нећеш,  
а ти хајде у Поље Косово  
да сабљама земљу дијелимо!"

Кад је Лазар прочитао султаново писмо, почео је горко плакати, затим је послао наредбу својим поданицима да се брзо сакупљају.

Да је кому послушати било,  
како љуто кнеже проклињаше:  
"Ко не дође на бој на Косово,  
од руке му ништа не родило:  
ни у пољу бјелица пшеница,  
ни у брду винова лозица!"

Чини ми се да сам вам већ читао други одломак којим почиње ток акције: о писму које је сиви соко донео од Богородице из Јерусалима. У том писму цару Лазару је дато да бира између победе и земаљског и смрти и небеског царства; цар бира небеско царство.

Нигде можда хришћанска идеја, која почиње нови низ дела, није била изражена тако јасно, тако изразито као у овом словенском делу. Познато је да су код старих народа

јунаци увек били срећни људи или љубимци богова, док, напротив по Хомеру, богови мрзе несрећне људе; несрећа је доказ да су на себе навукли њихову немилост. То схватање чини темељ грчке епопеје. Епопеја се увек завршава тамо где почињу несреће јунака. Код хришћанских песника, минезенгера и трубадура, чија је поезија у моралном погледу виша, а у књижевном савршенија од словенског песништва, основна хришћанска идеја, рехабилитација несрећа, не јавља се тако јасно. Ти песници, нарочито песници-литерати, пишу под утицајем старих, понекад самих Грка, а често управљајући се традицијама које су са севера донели германски народи. Идеја потпуног жртвовања својствена је српској епопеји, која је у суштини само историја великих несрећа, великих пораза. Тријумф је на небесима, а на земљи песник захтева само славу за свога јунака. Насупрот томе, култ силе јавља се често код новијих песника, међу људима који су подлегли паганству. Тај култ успеха завршава њихову историју, као што је слично томе почињао историју давних народа.

После позива добијеног од султана, цар са својим ратницима, приређује гозбу; јер гозбом се почињу и завршавају сви догађаји. Уопште све словенске поеме садрже опис гозбе пред битку. Два супарника, Милош и Вук Бранковић већ су се посвађали. Вук припрема издају, клевета свога ривала, да би га упропастио у царевим очима; оптужује га да припрема издају цара. Лазар се држи веома достојанствено; на гозби прво напија у здравље Милоша, најхрабријег ратника, и даје му доказ свога поверења. Ево тог дела приче.

Славу слави српски кнез Лазаре  
у Крушевцу, мјесту скровитоме.  
Сву господу за софру сједао,  
сву господу и господичиће;  
с десне стране старог Југ-Богдана,  
и до њега девет Југовића;  
а с лијеве Вука Бранковића,  
и осталу сву господу редом;  
у заставу војводу Милоша.

(Крај стола био је почасно место насупрот цару.)

Цар узима златан пехар вина,  
па говори свој господи српској:  
"Коме ћ' ову чашу наздравити?  
Ако ћу је напит по старјештву,  
напићу је старом Југ-Богдану;  
ако ћу је напит по господству,  
напићу је Вуку Бранковићу;  
ако ћу је напит по милости,  
напићу је мојим девет шура,  
девет шура, девет Југовића;  
ако ћу је напит по љепоти,  
напићу је Косанчић-Ивану;  
ако ћу је напит по висини,  
напићу је Топлици Милану;  
ако ћу је напит по јунаштву,  
напићу је војводи Милошу. —

Та ником је другом напиту нећу,  
већ у здравље Милош-Обилића!  
Здрав, Милошу, вјеро и невјеро!  
Прва вјеро, потоња невјеро!  
Сјутра ћеш ме издат на Косову,  
и одбјећи турском цар-Мурату!  
Здрав ми буди, и здравицу попиј,  
вино попиј, а на част ти пехар!"

Милош одговара на то да ће сутрадан, на Косову Пољу, видети доказ његове верности и да ће се моћи пресудити између њега и Вука Бранковића.

У трећем одломку, тај ратник, јунак Милош, са два друга, од којих је један био споменут као најлепши, а други као највиши и најснажнији, прилазе турском табору. Милош пита своје побратиме шта мисле о његовој намери да убије султана. Срби, Словени уопште, називају другове по оружју побратимима. Постоји чак и институција витешког побратимства, о којој ћемо касније говорити.

"Побратиме, Косанчић-Иване,  
јеси л' турску уводио војску?  
Је ли много војске у Турака?  
Можемо ли с Турци бојак бити?  
Можемо ли Турке придобити?"  
Вели њему Косанчић Иване:  
"О мој брате, Милош-Обилићу,  
ја сам турску војску уводио,  
јесте силна војска у Турака:  
сви ми да се у со прометнемо,  
не би Турком ручка осолили!"

Овде ми пада на ум једно хомеровско поређење, израз веома налик на овај овде: онај када Агамемнон, говорећи грчким вођама, каже да би их загрејао за бој, да су Грци тако многобројни да када би један Тројанац хтео да сипа вино десеторици Грка, за многе десетине не би било пехарника. То је мање више исти начин означавања небројене војске.

Ево пуно петнаест данака  
Ја све ходах по Турској ордији,  
И не нађох краја ни хесапа:  
Од мрамора до сува јавора,

Овде почиње да набраја градове и села, даје подробни опис места где је пао турски табор. Све те појединости су веома драгоцене за историју. Даље говори овако:

све је турска војска притиснула:  
коњ до коња, јунак до јунака,  
бојна копља као чарна гора,  
све барјаци као и облаци,  
а чадори као и сњегови;  
да из неба плаха киша падне,

ниђе не би на земљицу пала,  
већ на добре коње и јунаке.  
Мурат пао на Мазгит на поље,  
уватио и Лаб и Ситницу".  
Још га пита Милош Обилићу:  
"Ја, Иване, мио побратиме,  
ђе је чадор силног цар-Мурата?  
Ја сам ти се кнезу затекао  
да закољем турског цар-Мурата,  
да му станем ногом под гр'оце".  
Ал' говори Косанчић Иване:  
"Да луд ти си, мио побратиме!  
Ће је чадор силног цар-Мурата,  
усред турског силна таобора,  
да ти имаш крила соколова,  
пак да паднеш из неба ведрога,  
перје меса не би изнијело".

Тада га Милош заклиње, нека не понавља све то цару, да га не би поплашио, да не би одузео храброст и морал хришћанској војсци.

Битка се описује и опева у неколико одломака, који се међусобно разликују. Има много разних прича о смрти Југа и његових девет синова, па чак и о царевој смрти. Из историје је познато да је Југ са својим синовима погинуо петнаест година пре битке на Косову Пољу. Ипак, песма га претставља као живог за време битке. Најлепши опис битке налази се у одломку (Цар Лазар и царица Милица). Прво је описан одлазак у бој.

[*Цар Лазар и царица Милица*, Вук II, 45 – прим. ред.]

Цар Лазаре сједе за вечеру,  
покрај њега царица Милица;  
вели њему царица Милица:  
"Цар-Лазаре, српска круно златна  
ти полазиш сјутра у Косово,  
с' собом водиш слуге и војводе,  
а код двора никог не остављаш,  
царе Лазо, од мушкијех глава,  
да ти може књигу однијети  
у Косово и натраг вратити;  
одводиш ми девет миле браће,  
девет браће, девет Југовића:  
остави ми брата бар једнога,  
једног брата сестри од заклетве".  
Њој говори српски кнез Лазаре:  
"Госпо моја, царице Милице,  
кога би ти брата највољела  
да т' оставим у бијелу двору?" —  
"Остави ми Бошка Југовића".  
Тада рече српски кнез Лазаре:  
"Госпо моја, царице Милице,

када сјутра бијел дан осване,  
дан осване и огране сунце,  
и врата се отворе на граду,  
ти ишетај граду на капију,  
туд' ће поћи војска на алаје:  
све коњици под бојним копљима,  
пред њима је Бошко Југовићу,  
и он носи крсташа барјака;  
кажи њему од мене благослов,  
нек да барјак коме њему драго  
па нек с тобом код двора остане".

Краљица извршује заповести; излази из града и стаје крај капије. Види војску која пролази у горе описаном поретку.

ал' ето ти војске на алаје:  
све коњици под бојним копљима,  
пред њима је Бошко Југовићу  
на алату, вас у чистом злату,  
крсташ га је барјак поклопио,  
побратиме, до коња алата;  
на барјаку од злата јабука,  
из јабуке од злата крстови,  
од крстова златне ките висе  
те куцкају Бошка по плећима;  
примаче се царица Милица  
па увати за узду алата,  
руке склопи брату око врата,  
пак му поче тихо говорити:  
"О мој брате, Бошко Југовићу,  
цар је тебе мене поклонио,  
да не идеш на бој на Косово,  
и тебе је благосов казао  
да даш барјак коме тебе драго,  
да останеш са мном у Крушевцу,  
да имадем брата од заклетве".  
Ал' говори Бошко Југовићу:  
"Иди, сестро, на бијелу кулу;  
а ја ти се не бих повратио,  
ни из руке крсташ барјак дао,  
да ми царе поклони Крушевац;  
да ми рече дружина остала:  
гле страшивца Бошка Југовића!  
Он не смједе поћи у Косово  
за крст часни крвцу прољевати  
и за своју вјеру умријети".

За Бошком наилази Југ и његови остали синови. Царица редом задржава сву браћу, али ниједан од њих неће да остане. Наилази најзад најмлађи од њих,

који још није дорастао за бој. Он води кнежевске бојне коње. Ни овај исто тако неће да остане и брзо пројахује кроз капију.

Кад то виђе царица Милица,  
она паде на камен студени,  
она паде, пак се обезнани.  
Ал' ето ти славнога Лазара,  
када виђе госпођу Милицу,  
ударише му сузе низ образе;  
он с' обзире здесна налијево  
те дозивље слугу Голубана:  
"Голубане, моја вјерна слуго,  
ти одјаши од коња лабуда,  
узми госпу на бијеле руке  
пак је носи на танану кулу;  
од мене ти богом просто било,  
немој ићи на бој на Косово,  
већ остани у бијелу двору".

Али чак и овај слуга, пошто је одвео царицу, појахује коња и одлази на бојиште, а у замку не остаје ни један слуга.

Кад је сјутра јутро освануло,  
долећеше два врана гаврана  
од Косова, поља широкога,  
и падоше на бијелу кулу,  
баш на кулу славнога Лазара,  
један гракће, други проговара:  
"Да л' је кула славног кнез-Лазара?  
Ил' у кули нигђе никог нема?"  
То из куле нитко не чујаше,  
већ то чула царица Милица,  
па излази пред бијелу кулу,  
она пита два врана гаврана:  
"Ој бога вам, два врана гаврана,  
откуда сте јутрос полећели?  
Нијесте ли од Поља Косова?  
Виђесте ли двије силне војске?  
Јесу ли се војске удариле?  
Чија ли је војска задобила?"  
Ал' говоре два врана гаврана:  
"Ој бога нам, царице Милице,  
ми смо јутрос од Косова равна.

Кажу да је мало Турака остало живих на бојишту; али и да су сви хришћани изгинули или задобили ране.

'ал ето ти слуге Милутина,  
носи десну у лијевој руку,

на њему је рана седамнаест,  
вас му коњиц у крв огрезнуо;

Царица га пита за вести. Али он прво моли да му се да хладне воде, да би умио чело, и мало вина да се поткрепи, јер пада од умора и ослабио је од губитка крви. Царица сама обавља то. Он јој онда прича како су цар, Југ Богдановић и његових девет синова изгинули на Косову Пољу.

Много има сличности између тог причања и *Илијаде*. Сећате ли се, господо, како после напада Тројанаца на грчки табор, Атилох долази исто тако рањен, а Патрокло се брине да га умије и окрепи вином, и тек после тога испитује га о грчким губицима? Такве исте сличности нашле би се и у карактерима јунака.

Пошто је Хомерова поезија свима позната, сувишно би било распричати се овде о обичајима и навикама људи херојског доба. То доба је свуда слично. Словенски су јунаци, исто као и Хомерови, људи прости, лако плану, страсни су, изнад свега цене рат. Јунаштво сматрају за највишу врлину, поштују религију, уживају у обиљу и раскоши, лако чине насиља, али нису дивљи. Рат за њих није, као за америчка племена, лов на људе. Ти јунаци чувају извесна права народа. Поштују заклетву, држе реч, боре се само часним оружјем. Њихов карактер је још више подигао утицај хришћанства. Окрутна осветољубивост Грка, насиља Тројанаца не сусрећу се више у српској поезији, у њој има више човечности. Заробљеници се поштеђују, нема изругивања над трупом побеђеног непријатеља.

У тој херојској епоси Словена жена је још затворена у кући. Ретко иступа на позорницу; скоро никада не дела у политичкој улози, нити као самостална, независна особа. Има источњачке навике и обичаје; одатле потиче она скромност, бојажљивост жена, коју такође налазимо и у песмама званим женским. Али јунак окружава жену поштовањем, као другарицу, као мајку своју, или своје деце; у српској поезији нема примера презира према женама, какав често сусрећемо у песничким делима углађенијих и покваренијих друштава. Уопште, у том периоду, под крај XIV века, када у Европи изумире витешко песништво, и почиње роман, жена се јавља само као телесна лепота, привлачи само својим страстима. Међутим, типови жена у старој поезији су разноликији, а више но игде у српској поезији, где жена више није робиња, иако је још не окружује она светост, коју јој је признавало германско племе, нити она сјајна круна, којом је католичка поезија најзад овенчала идеал жене.

Пред крај поеме о бици на Косову Пољу јавља се на разбојишту жена, млада девојка, која тражи тело познатог ратника. Тај одломак даће нам претставу на који начин Словени показују жену у својим песмама, у својој епопеји.

[*Косовка дјевојка*, Вук II, 51 – прим. ред.]

Уранила Косовка девојка,  
уранила рано у недељу,  
у недељу прије јарка сунца,

(Било је то сутрадан после битке)

засукала бијеле рукаве,  
засукала до бели лаката:  
на плећима носи леба бела,  
у рукама два кондира златна,  
у једноме лађане водице,  
у другоме руменог вина;  
она иде на Косово равно,  
па се шеће по разбоју млада,  
по разбоју честитог кнеза,  
те преврће по крви јунаке;  
ког јунака у животу нађе,  
умива га лађаном водицом,  
причешћује вином црвенијем  
и залаже лебом бијелијем.  
Намера је намерила била  
на јунака Орловића Павла,  
на кнежева млада барјактара,  
и њега је нашла у животу, —  
десна му је рука отсечена  
и лијева нога до колена;  
вита су му ребра изломљена:  
виде му се цигерице беле;  
измиче га из те многе крвце,  
умива га лађаном водицом,  
причешћује вином црвенијем  
и залаже лебом бијелијем.  
Кад јунаку срце заиграло,  
проговара Орловићу Павле:  
"Сестро драга, Косовко девојко,  
која ти је голема невоља,  
те преврћеш по крви јунаке?  
Кога тражиш по разбоју млада:  
или брата, или братучеда,  
ал' по греку стара родитеља?"

Девојка на то одговара по обичају, понављајући речи барјактара да не тражи ни оца, ни брата, ни братучеда, и на крају додаје:

мож' ли знати, делијо незнана,  
кад кнез Лаза причешћива војску  
код прекрасне Самодреже цркве —  
три недеље тридест калуђера —  
сва се српска причестила војска,  
најпослије три војводе бојне:  
једно јесте Милошу војвода,  
а друго је Косанчић Иване,  
а треће је Топлица Милане;  
ја се онде деси на вратима,  
кад се шета војвода Милошу,  
красан јунак на овоме свету,

сабља му се по калдрми вуче,  
свилен калпак, оковано перје;  
на јунаку коласта аздија,  
око врата свилана марама;  
обазре се и погледа на ме,  
с' себе скиде коласту аздију,  
с' себе скиде, па је мени даде:  
"На, девојко, коласту аздију,  
по чему ћеш мене споменути,  
по аздији, по имену моме:  
ево т' идем погинути, душо,  
у табору честитог кнеза;  
моли бога, драга душо моја,  
да ти с' здраво из табора вратим,  
а и тебе добра срећа нађе:  
узећу те за Милана мога,  
за Милана богом побратима.

«И отишао је, а ја га сада тражим на бојишту.» Други војвода јој је дао копчу, а трећи прстен, обећавајући јој да ће је узети за жену ако се врати из рата. Девојка тражи та три ратника. Витез јој умирући говори:

"Сестро драга, Косовко девојко,  
видиш, душо, она копља бојна  
понајвиша а и понајгушћа,  
онде ј' пала крвца од јунака  
та добре коњу до стремена,  
до стремена и до узенђије,  
а јунаку до свилена паса, —  
онде су ти сва три погинула!  
Већ ти иди двору бијеломе,  
не кржави скута и рукава".  
Кад девојка саслушала речи,  
проли сузе низ бијело лице,  
она оде свом бијелу двору  
кукајући из бијела грла:

Та кратка песма завршава у неку руку јуначки циклус који се састоји од неколико одломака. Ритам тих поема је веома прост: сваки стих се састоји од пет трохеја, од пет двосложних стопа, цезура пада иза друге стопе. Та простота чини дело те врсте врло лаким; можда је то баш она погодовала њиховом стварању у Србији, док у другим словенским племенима, где је метар веома тежак, народ више воли да прича у прози. Али та простота истовремено је сметала усавршавању поезије: јер ако је метар био сувише подређен музици, стих је падао у једноличност, није било услова за стварање већег дела, није било елемената који би га учинили разноврснијим.

Проучавајући грчки хексаметар видимо да се он такође састоји из два стиха подељена цезуром, који су се касније сложили у хексаметар; та промена се вероватно извршила у време кад поезија још није била певана уз пратњу музике, када су је почели рецитовати. У словенских народа, напротив, поезија се до данашњег дана налази под влашћу

музике, одатле неке лирске формуле, као што је понављање истих израза, започињање строфа на исти начин; све то одузимало је слободу српском ритму.

Српски дијалекат је од свих словенских дијалеката најхармоничнији, најмузикалнији. Он блажи, умекшава сугласнике, он је као неки италијански језик Словена.

Запажено је — и сами смо то запазили — да сугласници чине скелет, тело говора, самогласници његов дух. Сви словенски дијалекти налик су један на други у погледу сугласника, сви изрази састоје се из истих сугласника у разним комбинацијама. У српском дијалекту је веома развијен сугласнички систем, док је самогласнички сиромашан. Самогласнички је у поређењу са другим словенским народима савршенији у пољском и чешком језику, који имају велики број самогласника, а сем тога носне самогласнике.

Па како се то дешава да и поред свих тих особина, то значи поред љубави народа према поезији и скоро урођеног талента за певање, и поред велике народне традиције, и поред веома лепог и веома поетичног језика, није никоме успело да створи потпуну српску епопеју? Зашто до данас нису сложени ти делови и није од њих направљена органска целина?

Неки научници се надају да ће се то десити, па чак и научници странци, као Фатер и Грим, очекују словенску епску поему. Међутим, размисливши о историји писмености тога краја, може се с разлогом посумњати да се такво дело икада може појавити. Народ дотада није успео да га створи, ученици песници вероватно неће бити срећнији у томе.

Већ смо говорили да тој поезији пре свега недостаје митологије, које код Словена никада није ни било. Касније су ти народи примили хришћанство и од његових неповезаних претстава створили нешто као неку митологију, помало налик на грчку. Али та митологија није могла да се развије. Код Грка, у Хомерово време, стара религија је била затворена у храмове, са свештеницима, а народ је јавно исповедао паганство. Паганство је чак било спољна страна религије. Учени људи, уметници, радили су на формирању митолошких претстава у народу, на научном и уметничком развоју система. Па ни певачи Хомерових песама у најлепшој, Пизистратовој епоси, када су се почели скупљати уједно одломци епопеје, нису више били просјаци, то су били уметници, људи више вредности, духовни и уметнички предводници друштва.

Такви људи се нису могли родити међу Србима. Хришћанска митологија, коју су Срби увели место грчког Олимпа, могла је бити примљена само у народу. Јер с једне стране хришћанска религија која је владала међу суседним народима који су је развијали путем науке и уметности, није могла да се помири са грубим појмовима српских песника, а с друге стране утицај ислама уништавао је ту поезију, а претставе простог народа постајале су све простачкије. На тад начин митологија, натприродност — основа, корен сваке епске поеме — била је у самом почетку уништена код Словена.

И сам српски језик доживео је многе промене примивши у себе много турских израза. Суседство уралских народа одавна је већ унело наред у словенски језик. Запажено је ипак да тај језик прима само именице, ако позајмљује стране изразе, никада не узима словеса, глаголе. То је веома важно запажање, јер давни, пуни језик води порекло од глагола; то је основни, може се рећи, божански део језика. Именице, међутим, чине његову основу, његов материјални део. Постоје језици који преузимају стране глаголе и

губе се. Такав је, на пример, био бретонски језик на британским острвима, који је примио духовни део језика норманског народа и постајући све кристалнији, изгубио духовни елемент, елемент који се може назвати божјим.

Слична ствар је била и са многим келтским језицима. На таквом језику није могуће изразити много појмова, много узвишених осећања, као што је немогуће длетом истаћи боју и осветљена и осенчена места. Зато на келтске језике никада неће бити могуће превести неке одломке источне поезије, па чак ни многобројна германска дела. Словенски језик, иако је из страних језика узео много именица, оставља их непромењене, не прима их у своју унутрашњу структуру, и никада од њих не прави глаголе, тако да задржава неискварен свој основни елемент: глагол, који чини његову основу.

Са свим тим Словени, као ни сви други народи, вероватно неће бити кадри да створе другу Илијаду или Одисеју. Песме о којима смо малочас говорили сличне су одломцима који код Грка претходе Хомеровој епоси. И оне су постале на исти начин: њихово испитивање даје нам много, чак и за објашњење историје грчке литературе. Ипак не треба се заваравати мишљу да се те поеме могу поредити са огромним и дивним грчким делима или да се од њих може саставити исто тако велика целина.

После пропасти српске независности и пред крај јуначког циклуса, почиње други циклус, који се може назвати романсним. Народни догађаји нису више главни предмет поеме, народни идеали везују се уз неку личност која на тај начин постаје претставница епохе. Између личности јуначког циклуса изабран је неки Марко, српски краљевић, и њему су приписана сва сјајна дела српских ратника. Он је јунак свих борби, претставља цео српски народ; по томе је налик на бретонског краља Артура, који је такође предмет циклуса витешке поезије, и који по народном веровању и данас живи и дела. Тако је и Марко, син краља Вукашина, према народној поезији, у извесној мери био бесмртан. Живео је дуге векове, војевао је по целој Европи, у Србији и у земљама Латина, то јест на западу; веровано је да није умро, да је отишао у брда очајан због проналаска барута и ватреног оружја, који су учинили крај некадашњем јунаштву.

Поеме које опевају сјајна дела Краљевића Марка чине романсни циклус; после њега следи песнички циклус у коме се прича о доживљајима појединаца, догађајима из домаћег живота.

---

## **Предавање XVIII**

*Узроци пропасти подунавских Словена. — ... Митолошка личност (Краљевића) Марка само је оличење историје Србије. — Поема о женидби Ивановог сина. — Црна Гора и Црногорци; њихови обичаји, право, бракови.*

Уторак, 2 марта 1841

Господо!

Дали смо слику живота и поезије Срба све до битке на Косову Пољу, која је коначно решила судбину словенских земаља у Подунављу. Узрок пропасти подунавских Словена поезија види час у издаји неких вођа, час у лукавости и великој надмоћи Турака. Али прави узроци пораза и ропства Словена још увек су дубоко сакривени у прошлости. До политичког уништавања њихове државе довео је управо нарочити друштвени поредак тих народа, недостатак јединства и географски положај између Турске, Грчке и западних држава. Та истина сада почиње да излази на видело.

Још у историји средњег века и источног царства наилази се на многа тамна питања; постоје покушаји да се она расветле уз помоћ словенских споменика. Штавише, историја Турске може се разумети само на тај начин. У последње време, кад је источно питање покренуло духове, писци разних земаља и многобројни француски писци трудили су се да пажњу Европе обрате на историју Словена, доказујући да источно питање није турско или арапско питање, већ хришћанско, а пре свега словенско, и да је немогуће ишта рећи о будућности муслиманских земаља, не упознавши се прво са прошлошћу Словена.

---

Такво стање ствари, такав положај Словена, који гаје мржњу према Грцима, страх од Латина, а налазе се под турским јармом, показано је и приказано у историји легендарне личности Марка, сина краља Вукашина, о коме смо недавно говорили.

По историји тај Марко се потурчио, стварно је пришао Турцима и погинуо у борби против хришћана. Дакле он је и јунак Словена муслимана: то је историја потурчених словенских крајева. Марко не трпи Турке исто тако као што данас Албанци, Босанци, турски Словени, који иако исповедају Коран, мрзе Турке и због најмањег повода буне се против султана.

Марко је дрзак, изазива султана, убија везира. То је истовремено и историја јаничара. Песма прича како је једном приликом, ловећи заједно са Турцима, видео да је везир ударио његовог сокола и заплакао због своје усамљености међу непријатељима; почео је да јадикује над судбином Срба, а онда је машивши се оружја убио везира. Султан, место да се наљути, даде му прегршт новца и рече:

[*Лов Марков с Турцима*, Вук II, 70 – прим. ред.]

Свако Туре може везир бити,  
А јунака нема као Марко.

Била је то уобичајена политика султана према јаничарима; избегавали су њихово незадовољство и дозвољавали им да некажњено убијају вође, везире. Марко је путовао и по источним земљама, војевао у Египту. То је опет историја мамелука, међу којима је било много Словена, то је историја словенских војски слатих у Малу Азију.

Крај тог јунака је неприродан, песнички; али у њему се могао сагледати однос према историји: он објашњава положај и будућност словенских народа. Према поезији Марко

је живео три стотине година. Значи умро је отприлике негде на почетку XVIII века, баш у време када су подунавски народи били изгубили последње остатке независности, када је чак и титула српског деспота била укинута.

Према поезији тога јунака нису убили Турци. Ударац му је задала рука бога, кога Срби називају «старим убицом ратника». Јахао је, како песник прича, кроз гору, и одједном је натприродно биће, чаробница, русалка, вила, викнула са врха планине да је дошао час да се растане од коња. Марко разљућен пребацује вили да лаже: пројахао је кроз толико земаља и преко толико река на свом коњу и не мисли да се растаје с њим. Вила му одговара да погледа у реку и да се огледа у води, па ће сазнати своју судбину. Марко се приближава извору и види у води своју будућност, спознаје да му је време да умре. Убија коња да не би пао у руке Турцима, сабљу ломи на парампарчад, а топуз баца у море и пише тестамент. Од три кесе злата, које је увек са собом носио, једну записује ономе ко га сахрани, другу цркви и поповима, трећу слепцима-песницима; оним српским рапсодима, што иду по селима и опевају дела предака. Марко им поручује да никад не забораве на њега. Написавши тестамент леже и умире у брдима.

Нека предања говоре да Марко и данас живи и да ће се једнога дана појавити. Српски народ се скоро на такав исти начин угасио, или тачније, склонио у брда. Када је српска држава пропала у равницама, независна племена Црногораца и неколико округа крај мора једини су сачували историске и песничке традиције словенског народа. Друга поезија, сасвим различита од ове о којој смо говорили, почиње после епохе ратова које су Словени водили против Турака; то су романи, приче о доживљајима неколико славнијих особа, о њиховим делима, љубавима, о њиховом јунаштву. Најлепша поема која постоји у српском језику, припада тој врсти књижевних плодова; она је уједно и најдужа. Састоји се од 1200 или 1300 стихова, које слепци певају напамет, не изостављајући ни једне строфе. Дакле има обим једног певања *Илијаде*. Пошто у делу те врсте није била потребна натприродност као у епопеји, талент није морао применити сву количину својих средстава, јер тамо није био претстављен цео свет као у епопеји, већ само његов део. Зато су Срби у тој врсти постигли пуно савршенство. Сигурно ни у једној књижевности се не може наћи кратка поема тако обрађена, тако добро сложена у свим појединостима и довршена, као поема о женидби Максима Црнојевића.

Босански вођ Иван, који је по женској линији водио порекло од српских царева, потиснут од Турака склонио се у црногорска брда. Поема опева женидбу Ивановог сина и војни сукоб који је одатле потекао.

Да би се ипак разумеле све појединости поеме, из које ћу вам са вашом дозволом, господо, прочитати неке одломке, морам рећи неколико речи о домаћим обичајима становника Црне Горе, јер је поема из тог краја, а Црна Гора и Црногорци су касније у словенској политици и литератури заузели Србијино место.

Тај крај, по свом положају тако близак (просвећеној) Европи, веома мало је познат, бар ширем кругу људи. Сви подунавски Словени су тако мало познати, да је де Прат, члан дипломатског тела, у делу о Грчкој и Турској грчку границу помакао чак до Дунава, заборављајући да између Дунава и Грчке живи словенско становништво, много бројније него сви Грци узети заједно. Један други писац, који је путовао по Црној Гори, француски пуковник Вијала, који је пре двадесетак година објавио дело *Животно путовање по Црној Гори*, прича да Црногорци говоре грчким дијалектом; а што је још чудније, тврди да је сам одлично владао тим језиком.

Црна Гора лежи између Дубровника, Котора и Босне која је одваја од турских провинција. То је горска земља; допире скоро до мора, од кога је ограђена само уским појасом земље, аустриском Албанијом. Земља је неплодна и стеновита. Црногорци причају да је господ бог створивши свет ишао по њему са врећом камења и подизао планине, а када је дошао у Црну Гору, врећа му се поцепала и све камење тамо испало. Тако објашњавају геолошко формирање своје земље. Величина земље није довољно позната, ниједан географ још није стигао тамо. Како мисле, она обухвата педесет квадратних миља површине. Исто тако се не слажу ни мишљења о броју становништва. Неке статистике га означавају са једва 50.000 становника, Црногорци сами рачунају да имају 20.000 пушака, то јест 20.000 наоружаних људи. Та земљица одупрла се Турцима, Аустријанцима, а у последње време чак и француском подјармљивању. Сачувала је увек своју независност захваљујући положају и јунаштву становништва.

Историја Црне Горе је веома занимљива за Словене, нарочито њено друштвено уређење, најсавршенија слика словенског друштва. То је потпуна владавина слободе. То је можда једина слободна земља која постоји на свету, земља слободе и равноправности. Црногорци углавном не признају никакву друштвену предност, ни предност рођења, ни иметка, не признају чак ни предност хијерархије, тако да је то земља без икакве власти. У четири округа су настањена двадесет и четири племена или рода; у сваком роду је наследан старешина, који међутим не врши никакву власт. Постоји такође наследни барјактар, чија је обавеза да иде у рат са великим барјаком, што му осигурава нешто ауторитета; али он не заповеда, нема никакве војничке власти. После изумирања династије која је некада владала у тој земљи, српске династије, место кнеза заузела је најугледнија личност у земљи, владика. И сада се он сматра поглаваром земље, иако је његова власт веома мала. Владика позива народ под оружје кад Турци нападају земљу. Понекад претседава савету, али се његова власт ограничава само на управљање свештенством. Словенство је ту упило у себе чак и саму религију, укинуло хришћанску организацију. Попови су постали Словени, Црногорци, иду наоружани пушкама и сабљама, носе бркове, брију главе. Понекад се наилази на попа крчмара, који крчми вино и пева песме уз гусле; он се ни у чему не разликује од црногорског сељака, ни обичајима и навикама, па чак ни одећом.

---

Нарочити положај тог горског краја, обичаји народа, иначе доброг, благог и гостољубивог, обезбеђивали су му досада независност, али никад није могао да покуша да стекне извештан углед споља. Сви словенски народи живели би и даље у таквом стању да их чувају брда као Црну Гору, а сем тога понекад и узајамна завист суседа: Венецијанаца, Аустријанаца, Турака, који бране независност Црне Горе, видећи у њој заштиту сопствених граница.

У том горском крају, сва поезија креће се око проблема домаћег живота, око двобоја са Турцима, јер свако племе је независно, има право да води рат и да закључује мир, не питајући друге за мишљење. Поезија такође описује обреде домаћег живота, дакле свечаности, а нарочито свадбе. То је најважнији обред у животу Срба, дуго се описује у свим песмама, из којих ћу вам касније прочитати неке одломке. Жена код Срба нема баш никакве самосталности. Дужна је да ради не само у кући, него и у пољу, док се мушкарац нарочито бави само војним пословима. Младићи женећи се не бирају сами своје жене; бригу о томе воде старешине породица, који удешавају бракове често на двадесет година пре њиховог остварења. После договора о браку младожења је дужан

да сазове све своје пријатеље и рођаке и да од њих састави сјајну свиту, која ће изазвати дивљење код људи. Такве свадбе се понекад памте стотинама година, описују се као нешто необично. Најближи рођак вереника води младу; њему је она поверена као свето благо и он је дужан да је преда у руке мужу. Постоје и други свати са разним дужностима, они имају разне називе и носе различиту одећу. Постоји чак и сватовска шаљивчина, чији је задатак да пева шаљиве песмице и прави несташлуке. Свака свадба потсећа на војну свечаност. Сви учесници су наоружани, као уосталом сви Црногорци; како на послу тако и у пољу, па чак и седећи у кући, они се никада не растају од пушке и сабље.

Такви су обичаји Црногораца.

## **Предавање XIX**

*Неколико појединости о кућним обичајима Словена. — Прави карактер епопеје. — Врста односа Словена са западним и источним земљама. — Шта је Венеција била за Словене. — Иван Црнојевић. — Поема „Женидба Максима Црнојевића”.*

*Петак, 5 марта 1841*

Господо!

Да бих вас боље упознао са словенским обичајима, морам вам прочитати одломак из епске песме о женидби Ивановог сина. Та поема ће допунити слику главним цртама словенског карактера, као и догађајима који су тамо тачно приказани.

Слична је ствар и са Хомеровом епопејом и уопште са епопејом: не постоји ништа мање измишљено, мање произвољно од епопеје. Чак и натприродност, коју тамо видимо, само је разлагање, понекад пародија стародавне религиозне традиције; то није песникова измишљотина. Предмет је узет из историје, па чак и план поеме налази се у самом предмету. Доста је сетити се *Илијаде*: онај контраст између опседнутог града, који брани своју независност, и непријатељског логора, ослоњеног на бродове; две различите власти, два циља, два разна начина дејствовања. Све то је узето из историје; песник је само сликао стварност и зато његови описи носе на себи особине истине. То исто је главна особина композиције и наше епопеје, која је верна слика положаја Србије и ратничког расположења њених становника.

Говорили смо већ о политичким односима тих народа са Истоком и Западом. Поезија их друкчије схвата: за српске песнике не постоји Грчка, они знају само цара, кога поштују као особу достојанствену, мудру. Ништа их се не тичу грчки ратници, већ само грчка религија; Грчка, као Црква, често излази на позорницу. Планина Атос, планина која се налази у границама Турске, за њих је свето место. То су као неки словенски Делфи или Лезбос. Та планина је, као што је познато, пуна манастира; настањена је искључиво монасима, којих броје на 6.000. Српски владари о свом трошку дижу у тој светој гори цркве и сматрају се за њене старешине и покровитеље. Руски цареви су после српских владара преузели ту част и проширили свој верски протекторат на све

земље зависне од јонске цркве. Некадашњи српски цареви су често у несрећи постајали монаси и склањали се на то тајанствено место. Песма прича да је славни Марко сахрањен у једној од тих цркава, али нису хтели да му подигну гробницу, из страха да је Турци не оскрнаве.

Насупрот томе, земље Латина Срби сматрају за земље романтичних доживљаја, за земље витештва. Што је у српској историји јуначко, потиче од утицаја Запада. Борба тих народа са Турцима била је производ духа крсташких похода. Њихова земља је лежала на путу крсташа. Први крсташки поход прошао је кроз Србију, многи немачки вођи предводили су Словене у борбама против Турака. Словени су примали крсташе пријатељски, и поред поједених сукоба брђана са њиховим непослушним групама.

Али у време о коме говоримо, крсташе се већ не појављују у тим крајевима и претставе Срба о Западу сасвим су се промениле. До тога времена Запад им се претстављао у особама цара Франака и цара Немаца, владара огромних земаља. Сада знају само Венецију. Запад престаје да буде крај јунаштва, Словени га сматрају крајем уметности и богатства. За Словене је највећа личност Запада дужд. Његови синови, стричеви, рођаци, то су најмоћније особе Венеције. Дужд је увек неизмерно богат, заповеда флотом, има под својом заповешћу најамничку војску, често словенске чете.

Као што је цар Лазар био последњи владар Србије, тако је Иван Црнојевић последњи господар Црногораца, односно Словена настањених у брдима. Престоница му је у граду Жабљаку, изнад Скадарског језера. Наша поема почиње описом Иванових припрема за пут у Венецију, да добије дуждеву кћер за свога сина Максима.

[*Женидба Максима Црнојевића*, Вук II, 89 – прим. ред.]

Подиже се Црнојевић Иво,  
те отиде преко мора сиња,  
и понесе три товара блага  
да он проси лијепу ђевојку  
за Максима, за сина својега,  
милу шћерцу дужда од Млетака.  
Иво проси, дужде се поноси;  
но се Иво оканити неће,  
снаху проси три пуне године,  
снаху проси, а просипље благо.  
Ја кад Иван благо похарчио,  
Латини му дадоше ђевојку,  
ђевојачки прстен прифатише.

Овде следи опис свечаности које пропраћају одлазак словенског кнеза. Али у тренутку одласка Иван се истрчао. Он је разуман, па ипак је у наступу радости и поноса рекао луде речи.

"Пријатељу, дужде од Млетака,  
чекај мене с хиљаду сватова,  
од хиљаде мање бити неће,  
чини ми се хоће бити више;  
кад пријеђем море у то поље,

ти истури хиљаду Латина,  
нек ми срету у пољу сватове:  
неће бити љепшега јунака  
у мојијех хиљаду сватова  
ни у твојих хиљаду Латина  
од Максима, од мојега сина,  
сина мога, мила зета твога!"  
А то слуша дужде од Млетака,  
два сокола, два дуждева сина,  
и слушаше стотина Латина.  
Мило било дужду од Млетака,  
руке шири, те г' у лице љуби:  
"Фала, пријо, на бесједи такој!  
Кад ја стекох мила зета свога,  
ком љепоте у хиљади нема,  
вољећу га него око једно,  
вољећу га нег' једнога сина;  
ја ћу њему даре приправљати,  
приправљати коње и соколе,  
и ковати чекркли челенке,  
и резати коласте аздије,  
нека носи, нека се поноси;  
ако л' тако то не буде, пријо,  
хоћеш доћи, ал' ћеш грдно проћи".

Вредно је пажње да се у народној поезији дужд изражава тако уздржљиво, прети, али обазриво, нејасним речима; каже да кнеза, ако не одржи реч може задесити нека непријатност. Сви критичари који су анализирали ту поему, налазе сложно у њој нарочиту црту спокојства, умерености и разума, чак и тамо где личности говоре узбуђено. Речи су понекад грубе, али у сваком говору влада неки ред, нека логика.

Насупрот томе, у савременој поезији влада страсност; чак и кад се она изражава мирно, може се испод хладних реченица видети унутрашњи неред у појмовима. Та црта озбиљности, мира, својствена словенској поезији, произилази такође из карактера народа. Путник примећује да Срби, а нарочито независни брђани, одржавају на својим саветовањима ону непоколебљивост, ону озбиљност којом се одликују дивљи Куперови јунаци. Говорници узалуд покушавају да покрену страсти слушалаца, понекад намерно изазивају противнике да би оспорили истинитост њихових доказа, чак их вређају, али их нико не прекида. Само понекад по већим облацима дима, које слушаоци испуштају палећи луле, могу се одгонетнути њихова осећања према говорнику; али увек саслушају до краја. Сваки учесник саветовања приморан је да се сам брани, има увек уз себе оружје и пазећи помно на другове, увек је на опрезу.

Иван добивши обећање од дужда враћа се у своју земљу.

Нитко први њега не угледа,  
угледа га вијерна љубовца  
с биле куле на срчали пенцер;

— — — — —  
Но Ивану слуге похитале,

те у пољу сretoш' господара,  
а Ивану љуба потрчала,  
цјелива га у скут и у руку,  
отпаса му свијетло оруже,  
— — — — —

ал' ето ти дијете-Максима,  
сребрн столак носи у наруче,  
у сто сједе Црнојевић Иво,  
да с' одмори, да му чизме скину.  
Како сједе у сребрна стола,  
очи му се одмах отимаше,  
те Максима погледује сина.  
Та да видиш јада изненада!  
Давно Иван дворе оставио  
просит снаху три године дана,  
иза њега болест ударила  
у Жабљака, у постојбину му,  
мучна болест, оне красте веље,  
на Максима красте напануле,  
те му б'јело лице нагрдиле,  
бијело му лице нашарале,  
иза краста лице поцрњело,  
поцрњело и одрпавило;  
кунем ти се, како тамо кажу,  
грднијега у хиљади нема  
од Максима сина Иванова.  
Паде на ум Црнојевић-Иву,  
ја какву је ријеч оставио  
код његова нова пријатеља:  
да одведе хиљаду јунака,  
да љепшега од Максима нема;  
јутрос, брате, нема грднијега!  
Те се Иво био раскарио:  
мрке брке ниско објесио,  
мрки брци пали на рамена,  
у образ се љуто намрдио,  
ни с ким Иво ријеч не бесједи,  
веће гледа у земљицу црну:  
колико се јунак раздертио,  
виђе љуба, па се досјетила,  
подви скуте и подби рукаве,  
цјелива му руку и кољено:  
"Господару, ја се молим тебе,  
што с' у образ сјетно невесело?  
Ал' нијеси снаху испросио?  
Ал' ти није по ћуди ђевојка?  
Али жалиш три товара блага?"

Тада им Иван опширно објашњава целу ствар, признаје да је дао поносно обећање; не зна како да се извуче из те невоље. Предвиђа дуждев гнев и сећа се претње; боји се да не дође до сукоба, између Срба и Венецијанаца. Саслушавши све то жена му каже:

"Господаре, да од бога нађеш!  
Куд те сила сломи преко мора  
на далеко четр'ест конака,  
преко мора — да не видиш дома,  
ни без јада доведеш ђевојку! —  
а код твоје земље државине,  
земље твоје, Бара и Улћина,  
Црне Горе и Бјелопавлића,  
ломна Куча и Братоножића,  
и лијепе варош-Подгорице,  
и Жабљака твоје постојбине,  
и Жабљака и око Жабљака;  
да ожениш јединога сина,  
и да нађеш за сина ђевојку,  
проћу себе главна пријатеља;  
но те сила сломи преко мора?!"  
Кад то зачу Црнојевић Иво,  
плану Иво како огањ живи:  
"Нисам био, нисам је просио:  
ко ми дође да ми је честита,  
живе ћу му очи извадити!"

— — — — —  
Тако стаде од године једне,  
од године за девет пунијех  
не помиње нитко за ђевојку;  
у десетој мезил књига стиже  
од његова нова пријатеља,  
пријатеља дужда од Млетака,  
нов је био, пак је постарио,  
давно ј' било то девет година!

Дужд пребацује Ивану да није одржао реч; позива га или да пошаље заручника, или да га ослободи обећања.

Ја кад виђе Црнојевић Иво,  
књигу учи, а љуто се мучи.  
Код њега се нитко не придеси,  
не придеси мудрога јунака,  
ком би своје дерте исказао,  
но од дерта погледује љубу:

— — — — —  
Женска страна мудро проговара:  
"Господару, Црнојевић-Иво,  
ког су љубе после сјетовале,

кога досле, кога ли ћ' отселе,  
с дугом косом, а памећу кратком?  
Ал' ти хоћу ријеч проговорит:  
од бога је велика гриота,  
а од људи зазор и срамота,  
ђевојачку срећу затомити  
и у њену роду узаптити.  
Послушај ме, драги господару!  
Од шта си се данас препануо?  
Ако су га красте иштетиле,  
ако бидну главни пријатељи,  
за то ријеч проговорит неће:  
свак се боји муке и невоље.  
Господару, још бесједим тебе:  
ако с' кавге преко мора бојиш,  
имаш данас пуну кулу блага,  
у подруме трољетнога вина,  
у амбаре бијеле вшенице:  
имаш на што свате покупити.  
Рекао си хиљаду сватова,  
данас купи и хиљаде двије,  
по избору коње и јунаке.  
Ја кад виде тамо у Латина,  
прегледају силу и сватове,  
да је Максим слијепо дијете,  
не смију ти кавгу приметити.  
Купи свате те води ђевојку,  
господаре, више не премишљај!  
Грохотом се Иван насмијао,  
књигу пише, даде татарину,  
те је прати дужду од Млетака:

са вешћу да ће убрзо доћи; затим дозива своје писаре, узима велики папир, сече га на неколико комада, на којима писари пишу његове наредбе, шаље свој господи подробна упутства како треба да се наоружају и одену своје људе, да би се у Венецији појавили; у пуном сјају. Затим пише Милошу, вођи суседног племена, и Јовану капетану, вођи Црногораца; позива га да буде девер. Шаље му дуги опис сатова. После свих тих појединости песник кличе:

Ја да можеш оком погледати  
и ушима јеку послушати,  
кад се ситне књиге растурише  
од тог мора до зелена Лима,  
те пођоше српске поглавице  
и војводе, што су за сватове,  
и делије све главни јунаци!  
Кад виђеше старци и тежаци,  
потурише рала и волове,  
све се на јад сломи у сватове  
у широко поље под Жабљака;

а чобани стада оставише,  
девет стада оста на једноме,  
сво се сломи у широко поље  
господару јутрос на весеље;  
од Жабљака до воде Цетиње  
све широко поље притискоше:  
коњ до коња, јунак до јунака,  
бојна копља како чарна гора,  
а барјаци како и облаци,  
разапе се чадор до чадора,  
под чадоре красне поглавице;  
дан данише пак и заноћише.

Тешко је можда, задржати осмех, читајући таква дела. XVIII век, који је сматрао да је веома поетичан — а нарочито Волтер — исмејавао је описе богатства Тројанаца, које Хомер даје у *Илијади*, богатстава по мишљењу тога века веома јадних. Несумњиво да су богатства данашњих капиталиста и грађана много већа него блага краља Пријама. Али поезија се не може читати са тако уским претставама. Данас је то јасна ствар — да би осетили лепоту поезије датог места и дате епохе, треба се у машти пренети у земљу и век који су их створили. Не цени се количина капитала, не моћ, него осећања. Та моћ изазива у народу осећања дивљења, величине, која је песник сачувао и у свом делу показао, и која нас и данас узбуђују при читању.

Српски вођ је тада угледао своју свиту у свој величини и сјају и осетио је такав понос какав може да има најмоћнији владар Европе кад угледа своју армију.

Но да видиш јутру на уранку:  
прије данка и јаснога сунца  
подранила једна поглавица,  
што је једној земљи старјешина,  
по имену Јован капетане,  
што бијаше ђевер уз ђевојку,  
подранио, поље оставио,  
и у поље кићене сватове,  
а дошао граду на бедеме,  
нико њиме није полазио,  
с господаром цигле двије слуге,  
двије слуге иду назорице,  
а господар с њима не бесједи,  
но је чело грдно намрдио,  
а пониско брке објесио,  
мрки брци пали на рамена;  
он ми шета граду по бедену,  
прегледује на граду топове,  
прегледује своју госпоштину,  
прегледује, брате, царевину,  
највише се очи отимаху  
на кићене у пољу сватове:  
није шала, није шуркулија,  
од Жабљака до Цетиње воде

ударен је чадор до чадора,  
коњ до коња, јунак до јунака,  
бојна копља како гора чарна,  
а барјаци како и облаци.  
Тако Јован бјеше уранио,  
те он шета граду по бедену,  
а виђе га Црнојевић Иво,  
па Ивану врло мучно било,  
на јутру му назва добро јутро:  
"Добро јутро, Јован-капетане!  
Што с' сестрићу, јутрос уранио?  
Што с' у пољу чадор оставио,  
и у пољу кићене сватове?  
Што ли си се, сине, намрдио?  
у образ си сјетно невесело:  
каж' ујаку јутрос на уранку!"

Јован капетан га прво моли да се остави својих намера; скреће му пажњу да Турци могу да искористе његов одлазак и нападну на Србију; а кад старац неће да послуша његове опомене, капетан додаје:

Мој ујаче, Црнојевић-Иво,  
да ја тебе једне јаде кажем  
синоћ пољу легох под чадором,  
допадоше двије моје слуге,  
на перо ме ћурком покриваше  
и господско лице завијаше;  
очи склопих, грдан санак виђех,  
грдан санак, да га бог убије!  
ђе у сану гледам на небеса,  
на небу се, ујо, наоблачи,  
па се облак небом окреташе,  
облак дође баш више Жабљака,  
више твога поносита града,  
од облака пукоше громови,  
гром удари тебе у Жабљака,  
баш у твоју красну краљевину,  
у дворове твоју постојбину;  
Жабљака ти огањ оборио  
и најдоњи камен растурио;  
што бијаше један ћошак бијел,  
ћошак паде на Максима твога,  
под ћошком му ништа не бијаше,  
испод ћошка здраво изишао. —  
Мој ујаче, Црнојевић-Иво,  
не смијем ти санак исказати,  
тек ако је сану вјеровати,  
вјеровати сану и биљези,  
ја ти, ујо, хоћу погинути,  
поринути у твоје сватове,

јал' погинут, јали рана допаст.  
Мој ујаче, да од бога нађеш!  
Ако мене штогођ биде тамо,  
каква мука у весељу твоме,  
јал' погинем, јал' допаднем рана,  
чекај, ујо, онда јаде грдне!  
Ел' ја водим ђеце под барјаке  
породице љута Црногорца,  
под барјаке ђеце пет стотина:  
ђе јаокнем, сви ће јаокнути,  
ђе погинем, сви ће погинути.

Иван одговара да не може да остави ту ствар; изложио би се потсмеху целе земље; имао је сувише великих издатака, отпутоваће у Венецију, па ма тамо погинуо. Додаје да се не може остављати сирота девојка, затворена код родитеља, у сталном очекивању заручника.

"Зао санак, сестрићу Јоване!  
Бог годио и баг догодио,  
на тебе се таки санак збио!  
Кад га виђе, рашта оповиђе,  
сповиђе јутрос на подранку,  
кад сватови мисле да полазе? —  
Мој сестрићу Јован-капетане,  
сан је лажа, а бог је истина;  
ружно си се главом наслонио,  
а мучно си нешто помислио. —  
Знаш, сестрићу, не знали те људи?  
Доста ми је и муке и руге:  
насмеја се сва господа наша,  
а шапатом збори сиротиња,  
ђе ми сједи снаха испрошена  
и код баба и код старе мајке,  
а ђе сједи за девет година. —  
Знаш, сестрићу, не знали те људи,  
да ћу тамо јунак погинути,  
нећу моју снаху оставити  
ни весеље јутрос растурити!  
Но како си мене старјешина  
и пошао ђевер уз ђевојку,  
ну набрекни на камену граду,  
ну набрекни, призиви тобције,  
нека топе пуне и напуне,  
нек напуне тридесет топова;  
па призиви старца Недијељка,  
што му б'јела прошла појас брада,  
који чува топе баљемезе,  
чува топе Крња и Зеленка,  
а којијех у свој земљи није

у влашкијех седам краљевина,  
у турскога Отмановић-цара;

Ти топови су славни у свим словенским песмама. И до дан данас словенски народ сматра топове за чудне машине, којима приписује неко натприродно дејство. Руски народ још и данас разгледа велики топ изложен пред арсеналом у Москви; круже вести о уништавању, које је он сејао по француским редовима, иако уствари никада није био употребљаван. Иван описује те топове као толико огромне и тако великог калибра, да се кад је из њих пуцало у Албанији (јер тврђава Жабљак лежи на албанској територији), њихова грмљавина чула у Венецији.

ну призови старца Недијељка,  
нека топе пуни па препуни,  
нека прида праха и олова,  
нек подигне небу под облаке,  
нека пукну стари баљемези;  
хабер подај пољу у сватове,  
нек се наша браћа ослободе,  
нек одмакну коње од обале  
од студене од воде Цетиње,  
е се могу коњи покидати,  
у Цетињу воду поскакати,  
браћу нашу кићене сватове  
изубаха ватити грозница:

Капетан извршује Иванове наредбе, виче громким гласом који се разлеже по целом логору, наређује да се испале ови моћни топови и свита креће на пут. Следи диван опис похода. Поигравају коње, цилитају се, забављају свакојаким војничким играма. Најзад стижу пред Венецију. Још пре уласка у град Иван говори својој околини.

Милошу, најлепшем јунаку, одаје намеру да га претстави као свога сина, јер се боји да покаже унакаженост сина, кад је пре тога говорио о његовој лепоти. Војводе, иако огорчени због те мисли, не смију ни да писну, да не би увредили Максима, који је познат по својој наглости и по мајци је пореклом, како се то говорило, од крвничког колена. Али се Милош не двоуми да ли да прими предлог:

"О Иване, наша поглавице,  
што дозивљеш и браћу сазивљеш?  
Но ми пружи десну твоју руку,  
и задај ми божу вјеру тврду  
за Максима, за твојега сина,  
да Максиму жао не учиниш,  
на весељу ђе га сад потураш,  
од мене ти божа вјера тврда:  
превешћу ти снаху преко мора  
и без кавге и без муке какве;  
тек, Иване, нећу тевећели:  
што год буде дара зетовскога,  
да ми дара нитко не дијели".

То је такође карактеристична црта јуначке поезије. Похлепност на дарове, коју видимо код српских јунака, налази се и у *Илијади*; знамо да код Хомера спор Агамемнона са Ахилом почиње због поделе плена.

Српски вођа се смеје Милошевом плану. Говори му да има кулу пуну злата, да ће му оставити не само све дарове, него да ће му још дати две чизме дуката. (То је обична мера код Словена). Погодба је склопљена; стижу у Венецију. Дужд их прима раскошно. Одушевљен је Милошевом лепотом, који игра улогу сина, и приноси му дарове. Најпре му дуждев син даје коња који се савија под теретом злата и сребра на леђима. Затим му даје златну сабљу, за коју — како каже песник — можеш купити цео град. Дуждев брат који је васпитавао девојку и узео је за своју кћер, долази са сузама у очима; под пазухом носи мали завежљај и развија га. На опште чуђење показује се да је то велики плашт који покрива витеза од главе до нагу. Сама постава вредела је тридесет кеса злата, а цену лица нико није био кадар да израчуна. Најскупоценији дар је ипак кошуља

која није кроз прсте предена,  
ни у ситно брдо увођена,  
ни на разбој она ударана,  
но кошуља на прсте плетена,  
у колијер уплетена гуја,  
а под грлом изведена глава,  
баш се чини као да је жива  
љута гуја (гуја ће га удрит!),  
на глави јој алем камен драги,  
каде иде момак са ђевојком  
у ложницу да не носи св'јеће,  
нек свијетли алем камен драги, —

Милош је примио дарове који су имали да му припадну; после узајамног чашћења Срби одлазе у Жабљак. Успут Милош, понесен жељом за удварањем, приближује се младој и ословљава је. Вереница, која сходно обичајима те земље дотада још није била видела свога драгога, опазивши га тада, задивљена његовом лепотом, збацује вео и пружа руке Милошу. Иван разљућен тим покретом притрчава, прети и признаје дуждевој кћери истину, говорећи јој да Милош није њен вереник. «Ено онај младић који језди на челу свите одређен је теби.» Али дуждева кћи, ненавикла на послушност и покораванье српских жена, зауставља коња и на старчево запрепашћење изјављује одлучним и смелим гласом:

"Мио свекре, Црнојевић-Иво,  
Максиму си срећу изгубио,  
како с' другог зетом учинио.  
Рашта, свекре, да од бога нађеш!  
Ако су га красте иштетиле,  
ко је мудар и ко је паметан,  
томе, свекре, ваља разумјети;  
и свако може муке дапанути;  
ако су га красте нашарале,  
здраве су му очи обадије,  
срце му је баш које је било;  
ако л' си се, свекре, препануо,

ђе је Максим још танко дијете,  
њега чеках за девет година,  
њега чеках у бабову двору,  
и још бих га за девет чекала  
у Жабљаку, у вашем граду,  
ником не бих образ застидила,  
ни ја роду, ни ја дому моме.  
Но ти, свекре, — богом ти се кунем! —  
ја ти враћај благо са јабане,  
са вашег војводе Милоша,  
те удари на Максима твога,  
јал' напријед ни крочити нећу,  
баш да ћеш ми очи извадити".

Прави разлог те упорности био је то што је девојка приметила Милошеву лепоту. Иван изненађен њеним одговором позива Милоша и преклиње га да умири ту охолу жену враћајући јој дарове. Позива и остале војводе, али ови не смеју да се мешају у то, кад је погодба већ склопљена. Милош, дирнут старчевом забринутости, одговара:

Нијесмо ли вјеру учинили:  
да ми дара нитко не дијели?  
А сад сте се томе присјетили!  
Кад си мучан и кад си невјеран,  
море ћу ти дара поклонити  
рад' хатара наше браће красне:  
прва ћу ти дара поклонити —  
на поклон ти вранац и девојка;  
— — — — —

и на коњу и сребро и злато,  
и поклонит сивога сокола,  
и на поклон сабља до појаса;  
свега ћу ти дара поклонити,  
већ ја не дам цигла до три марве:  
не дам с главе тастове челенке,  
са рамена коласте аздије,  
и ја не дам од злата кошуље,  
хоћу носит мојој земљи дивној,  
нек пофала мојој браћи биде;  
кунем ви се и богом и вјером,  
не дам тако три комата дара!"

Све војводе се диве Милошевој племенитости и некористољубљу, који се одриче тако скуповених дарова. Сви верују да ће моћи изићи из те несреће, али Латинка не обраћајући пажњу ни на шта гласно дозива Максима:

"О Максиме, немала те мајка!  
Мајка нема до тебе једнога,  
а по данас ни тебе не било!  
Од копља ти градила носила!

А од штита гробу поклопнице!  
Црн ти образ на божем дивану!  
Како ти је данас на мегдану  
са вашијем војводом Милошем;  
зашто благо дадoste другоме?  
А није ми ни тог жао блага,  
нека носи, рода г' однијела!  
Но ми жао од злата кошуље,  
којуно сам плела три године  
а са моје до три другарице,  
док су моје очи искапале  
све плетући од злата кошуљу;  
мислила сам да љубим јунака  
у кошуљи од самога злата,  
а ви данас дадoste другоме!  
Но ме чу ли, ђувеглија Максо,  
брже враћај са јабане благо!  
Ако л' благо повратити нећеш,  
кунем ти се богом истинијем,  
напријед ти ни крочити нећу,  
но ћу добра коња окренути,  
догнаћу га мору до обале,  
па ћу ватит листак шемишљиков,  
а моје ћу лице нагрдити,  
док покапље крвца од образа,  
по листу ћу писати јазију,  
додаћу је сивоме соколу,  
нека носи стару бабу моме,  
нека купи сву латинску силу,  
нек ти хара бијела Жабљака,  
нек ти враћа жалост за срамоту".

Чувши тај позив, Максим не одговара, већ шиба коња камцијом. Камција се трипут обавија око коња и пресеца му кожу до крви. Коњ скаче по три копља у висину, а Милош зачуђен тим поигравањем коња смејући се говори да ће Максим сигурно пасти с коња јер је престао да господари њиме. Али у том тренутку Максим се враћа, удара га у чело, међу очи, убија, сече му главу и односи да је покаже у Жабљаку. Тада Срби привржени погинулом вођи заједнички испалајују пушке на Максимове људе; како песник каже:

па се сташе даривати даром,  
а њинијем даром немилијем:  
из пушака црвијех крушака,

Битка је описана песнички; то је као нека борба дивова, налик на славне борбе Лапита са кентаурима, које су се водиле у тим истим крајевима. Крв досеже до коњских колена, а борци нестају у облацима прашине. Старац лута по разбојишту, трудећи се да распозна погинуле и дозна шта се десило са његовим сином. Пролази поред Јована капетана, оног истог што је причао о злослутним предосећањима пред битку. Капетан га зауставља:

"Мој ујаче, Црнојевић-Иво,  
чим си ми се тако понесао:

— — — — —  
те не питаш несретна сестрића,  
јесу ли му ране досадиле?"

Старац му се приближава, пита да ли га може спасти, говори му о своме сину; пита, га да га није где видео. Капетан одговара да је Максим одјахао према Жабљаку. Старац одмах журно полази тамо. Затиче сина како седи крај градске капије и пише писмо дужду. Максим пише:

"О мој тасте, дужде од Млетака,  
купи војску, сву латинску земљу,  
те ми харај бијела Жабљака,  
и ти води милу твоју шћеру  
ни љубљену, ни омиловану:  
мене прође моја госпоштина,  
и држава моја краљевина;  
хоћу бјежат преко земље дуге,  
хоћу бјежат цару у Стамбола,  
како дођем, хоћу с' потурчити".

И заиста отишао је муслиманима, примио мухамеданску веру, стекао султанову наклоност и потпомаган од њега, непрестано је пустошио словенске земље крај Дунава. Чим се разнела вест о Максимовом одласку Турцима, Милошев брат (Јован) прозире отпадникове намере: «Сада ћемо» — вели — «у њему имати огорченог непријатеља. Да бих спасао земљу, морам се жртвовати». Он одлази к Турцима и такође прима ислам, да би се супротставио Максимовим намерама. Султан га лепо прима и он се на његовом двору девет година бори са својим огорченим непријатељем. Девет година су служили султану; тада је султан дао Максиму као награду пашалук, а други такође његовом супарнику који се био жртвовао ради спасавања својих земљака. Њих двојица су цео живот ратовали међусобно, један нападајући хришћане, а други бранећи их; поезија на тај начин објашњава мржњу, која и до данас постоји међу Србима хришћанима и муслиманима.

## **Предавање XX**

*Породична осећања код Словена. — Побратимство. — Српски песнички романи. — Басне (словенске).*

Уторак, 9 марта 1841

Господо!

Догађаји опевани у поеми, из које сам навео неколико одломака, имају веома велики историски значај за подунавске Словене уопште, а за Црногорце посебно. Видели смо како су се потурчили Словени присталице отпадника Максима. Касније су дигли буну против хришћана и довели у земљу Турке. Најзад им је у прошлом веку владика Данило (Његош) приредио нешто као Вартоломејску ноћ. На дати знак Црногорци су се бацили на своје потурчене земљаке и побили их; муслиманско становништво је ишчезло из земље. Збирка црногорских песама још није завршена. Не зна се да ли је овај покољ послужио као почетак неке епске поеме. Али, слободно је сумњати у то, јер се епопеја код Црногораца и подунавских Словена, почевши од XV века, почиње дробити на ситне романсе. Међу полугама дејствовања личности тих романа једна је нарочита и карактеристична: дубоко породично осећање. Породица је најсветија словенска ствар: то је његов свет. Песници не знају веће несреће за свога јунака од усамљености. Отац (кога Срби зову *бабо*, преузимајући тај цењени израз од Турака), ужива код деце послушност и поштовање, а старост му даје знак светости. Код Турака то поштовање има примесу извесног страха, неке бојазни, али код Словена, где многоженство није уништило породичне везе, влада љубав.

После оца и мајке, чији се савет такође тражи у најважнијим приликама, долази брат. Нема ништа нежније код тих народа од љубави према брату. Много таквих примера може се наћи у одломцима старије и новије словенске поезије. Млађи брат дознавши да је старији отишао у хајдуке, оставља дом и одлази да га тражи. Гине од руке брата који га није познавао. Умирући, несрећник упознаје брата и издише радостан, јер је видео драги братовљев лик, јер је чуо звук братовљевог гласа. Братом се заклиње, та реч се стално понавља, а они који немају брата, жале се да немају киме да се заклињу. Породица се јавља у свом пуном саставу у сценама које се опевају у романсама, то јест на свадбама и у биткама.

Постојала је сем тога код Словена и нарочита врста, или тачније други облик најближег сродства, наиме побратимство. Оно је код Словена постојало од прадавних времена. Какво год било његово порекло, његове трагове налазимо још у давних историчара; та институција била је позната Македонцима, задржала се дуго код Тебанаца. Хришћанство је начинило светињу од тог обичаја, који је и дан-данас на снази код Срба, Бугара, па чак и Албанаца. Млади људи који хоће да постану побратими, рођаци по духу, одлазе у цркву. Источна црква има у свом ритуалу нарочиту формулу којом се благосиља та духовна веза. Тако су, дакле, побратими дужни да један другог бране. Све што имају, њихово је заједничко власништво; могу узајамно располагасти својим иметком и животом. Не искупити побратима, који је пао у ропство, или не одбранити га у случају напада, била би највећа срамота. Кад се један жени, други је ручни девер девојчин; у рату, млађи је коњушар свога побратима, а старији и искуснији — вођа.

Једноликоост описа свадбених свечаности код Словена учињена је разноврснијом помоћу описа (дружбијих) обичаја и обреда, којих се држе у таквим свечаностима Словени потурчењаци и Словени хришћани, а такође помоћу разних начина васпитавања деце код Турака и Словена. Девојка, невиђена све до венчања, обично не зна вереника. Бракови се уговарају унапред, а закључују их родитељи обе стране; деца су обавезна да се покоре избору и родитељској одлуци у том погледу. Понекад се шири вест да овај или онај паша има кћер чудесне лепоте, али да је још нико није видео, чак је ни сунце није видело; како се изражавају песници и сунчеви зраци би тешко продрли до ње. Тада се словенски јунак одлучује да се упусти у опасности не би ли освојио драгоцену лепоту. Да би постигао циљ, он употребљава мноштво подвала, вештина и

често се излаже опасности да животом плати дрскост својих намера. Обично одлази паши у јаничаре. Вреба прилику да сретне девојку. Понекад му полази за руком да се венча са њом. Често, стигавши до циља својих витешких дела, открива да је тобожња лепотица пуна мана и недостојна његовог труда; одатле произилазе најразличитији доживљаји.

Прочитаћу вам одломак из песме те врсте.

[*Женидба Стојана Јанковића*, Вук III, 21 – прим. ред.]

Још од зоре нема ни помена,  
удбињска се отворише врата,  
и изиђе једна чета мала,  
са тридесет и четири друга;  
пред њоме је Лички Мустај-беже,  
Оде беже у Кунор-планину  
да он лови лова по планини.  
Ходе беже три-четири дана,  
ништа бего уловит не може;  
поврати се Лики и Удбињи.  
Када сиђе под гору јелову,  
уврати се на воду чатрњу  
да почине и да воде пије;  
баци очи под јелу зелену,  
ал' с' од јеле разасјале гране.  
Када дође Мустај-беже Лички,  
пјан катана под јеликом спава  
сав у арми и у чистом злату.  
На глави му калпак и челенке,  
Један калпак, девет челенака,  
покрај њих је крило оковано,  
ваља крило хиљаду дуката;  
на плећима зелена долама,  
на долама тридесет путаца,  
свако пуце по од литру злата.

— — — — —  
на ногама ковче и чакшире,  
жуте му се ноге до кољена,  
побратиме, како у сокола;  
из ковчи су синцири од злата,  
на синцирим' ситне титреике  
што ђевојке носе о гр'оцу;  
опасао мукадем појаса,  
за појасом девет даницкиња,  
све у чисто заљевено злато;  
о бедри му сабља окована,  
на сабљи су три балчака златна  
и у њима три камена драга,  
ваља сабља три царева града;

у крилу му лежи павталија,  
на њојзи је тридесет карика,  
свака павта од десет дуката,  
код нишана од тридест дуката,  
више злата него љута гвожђа;

Наводим само одломак тог описа, веома дугачког и подробног, у стилу описа шкотског романописца. Турчин, обрадован кад је угледао толики плен, са целом пратњом се баца на јунака који спава. Словен, после дуге борбе у којој је убио неналико Турака, бива бачен у окове и одвучен у поље.

Кад су били пољем широкијем,  
проговара Мустај-беже Лички:  
"Ој бога ти, незнана катано,  
откле ли си, од које л' крајине?  
Како л' тебе по имену вичу?  
Куда ли си био намислио?  
Камо твоја дружина остала?"  
А катана њему проговара:  
"Што ме питаш, Мустај-беже Лички, —  
јеси л' чуо латинско Приморје,  
код Приморја ришћанске Котаре,  
и у њима Јанковић-Стојана?  
Ја сам главом Јанковић Стојане;  
нисам више ни имао друга  
осим бога и себе једнога,  
а нијет сам био учинио  
да се спуштим до под твоју кулу,  
да измамим Хајкуну ђевојку,  
да одведем себе у Котаре,  
па ми не би од бога суђено —  
проклето ме лиће преварило!"

(Како изгледа, јунак је био пијан.)

Тада рече Мустај-беже Лички:  
"Бе аферим, Јанковић-Стојане!  
Баш си дошо у онога руке  
који ће те, море, оженити".

Вуку га са собом и са рукама везаним на леђима тријумфално воде у тврђаву. Турци окружавају пратњу, диве се лепом изгледу и јунаковом високом статусу. Али му се нико није толико дивио као бегова сестра, лепа Хајкуна, која је у том тренутку седела на кули везући кристалном иглом на ђерђефу од мерцана. Изглед јунака тако ју је засенио, да одгурује ногом ђерђеф који се ломи, и чуди се како су могли живог ухватити тако снажног, великог мушкарца и не ранивши га чак.

Бег, разоружавши заробљеника, односи његово богато оружје у ризницу, и наређује да овога баце у подрум дубок четири стотине стопа, где вода допире сужњу до колена, а кости умрлих све до рамена. Задовољан бег одлази у механу да се напије са друговима

и исприча Турцима доживљај. За то време Хајкуна напушта кулу и силази у подрум носећи крчаг и уже. Она спушта сужњу крчаг вина и пита га ко је и како је дошао у турске руке. Сужањ најпре испражњује крчаг до дна; чувши да се девојка зове Хајкуна, одговара:

О Хајкуна, да те бог убије,

— — — — —  
Ја сам с тебе допао тавнице.

Прича јој цео ток похода и како је био ухваћен. Хајкуна му објашњава да ће једини спас за њега бити потурчење и додаје:

потурчи се, Јанковић-Стојане,  
а ја ћу ти бита вјерна љуба.  
У мог брата Мустај-бега Личког  
та имају двије куле блага,  
једна моја, а друга његова;  
ако буде мријети по реду,  
хоће нама обје останути".  
Проговори Јанковић Стојане:  
"А не лудуј, Хајкуна ђевојко!  
Бога ми се не бих потурчио  
да ми даду Лику и Удбињу.  
Ја имадем у Котарим' блага  
више, богме, него у Турака,  
а бољи сам јунак од Турака.  
Ако бог да, лијепа ђевојко,  
сјутра прије половине дана  
окренуће скакат Котарани  
по Удбињи и око Удбиње,  
извадиће Стојка из тавнице".

Девојка напомиње да ће то већ бити прекасно, јер бег баш сада држи саветовање и размишља којом смрћу да га умори. Она одлази уплакана, пада на земљу и превија се у неописивим мукама. Дотрчава бег, преплашен сестриним стањем, и пита је шта је узрок њеној болести.

"Не питај ме, брате, Мустај-беже!  
Забоље ме и срце и глава,  
сву је мене зима обузела —  
богме, брате, мријети ваљаде;  
већ ти сједи на меке душеке  
да ти паднем у криоце главом,  
да ја пустим моју гр'јешну душу".

Бег дирнут сестриним сузама грли је, а она тобож умирући завлачи му руку у недра и извлачи кључ од подрума; сем тога краде му и кључ од ризнице, најзад ослобађа јунака и заједно беже.

Међутим, роман се не завршава на томе. Одјавивши део пута, јунак у својој охолости и безбрижности хоће да се одмори, иако је тек малочас отишао из тамнице; леже на траву и предаје се сну. Туркиња бди над њим дрхтећи. Изненада уснули јунак осећа на лицу хладну росу: биле су то сузе лепе Туркиње, која је плакала кад је видела како су Турци изишли из града да га ухвате, али није имала храбрости да га пробуди. Стојан, пробуђен, као што приличи, убија све Турке, заробљава бета и хоће да му отсече главу, али девојка спасава бегу живот, заклињући га светим братовим именом.

Сличних кратких романа има око двадесетак у Караџићевој збирци.

Нећемо читати описе двобоја, предмет исцрпљен у витешким романима свих времена; навешћу из њега само неколико реченица, као илустрацију обичаја. Видећете, господо, како Словени и Турци једни друге називају на мегдан.

Турски бег пише писмо изазивајући словенског војводу, који је некада убио његовог брата. Словен моли за опроштај, нуди чак накнаду за проливену крв: убио је Турчина случајно, у несрећном сусрету; али бег одбацује извињење.

"Ао Бајо, пивљанско копиле,  
ја се с тобом помирити нећу  
да ми дадеш хиљаду дуката —  
док не дођеш мом бијелу двору,  
не пољубиш хрта међу очи,  
и кр'ата коња у копито,  
онда мене у skut и у руку,  
и преда мном у земљицу црну".

Та казна је била веома позната у средњем веку. Цареви из саске и швапске династије кажњавали су често своје моћне вазале да носе на рамену пса, па чак и да љубе пса.

Словенски војвода не пристаје на такве услове. Одевен у свилу и кадифу, узима два мача, искована руком једнога оружара, и заједно са побратимом одлази под бегов град. Пре тога су већ утврдили место, где треба да одрже мегдан. Турчин га је већ чекао. Био је подигао шатор и седео тамо пијући вино; његов побратим, Шабан-ага служио га је код трпезе. Словенски војвода Бајо, чим стиже, уђе под шатор, седе на земљу и рече овако:

"Добро јутро, беже Љубовићу,  
у зао час по ме или по те!"  
Па отпаса два мача зелена,  
бегу баци оба преко крила:  
"Ето, беже, два мача зелена,  
оба мача од једног ковача;  
ти избери кога теби драго,  
узми бољег, остави горега  
да не речеш да је пријевара".

Та понуда избора оружја везана је за словенске обичаје, где се свака деоба врши на тај начин. Право избора код спорних ствари увек се даје млађем брату, или непријатељу, или позваном.

Песме из којих смо наводили одломке, броје понекад и по две до три стотине стихова. Најдужа је поема *Женидба Максима Црнојевића* која има 1300 стихова. Невероватна је ствар да се песма толиких размера могла сачувати у памћењу и прелазити од уста до уста у току триста година. У време спорова о песницима Хомерова времена, они који су побијали системе Вика и Волфа, питали су се да ли је варварин Хомерова времена могао да памти тако огроман број стихова.

Може се схватити таква лакоћа памћења кад се ради о лирској поезији, или бар о лирским и надахнутим снажним осећајним деловима поеме. Тада песник, бирајући неки предмет, прилагођавајући се тону узора, има потпуну слободу делања. Може улепшавати изабрану тему и чинити је разноликијом без ограничења. Али у епопеји постоји основа, постоје битни делови, да тако кажем — материјални, које имагинација не може да претставља то својој вољи, које не сме да мења: опис места, набрајање војски, родослова, тако велики број личних имена; како то све учинити разноликим и украсити? Па ипак, то је врло занимљиви део сваке епопеје.

Песници-уметници никада нису успели у подражавању тог саставног дела. Набрајање војски, такозвани каталог у Тасовој епопеји, читамо са извесном досадом, па чак и описи Валтера Скота постају понекад претешки, јер нисмо сигурни да ли су верни. Насупрот томе историја се са пуним поверењем односи према Хомеровим поемама, као и према словенским песмама.

Да би се објаснила та необична појава памћења, треба знати историју и подробно испитати стање тих народа. Вежбање несумњиво много доприноси развијању памћења, али још не објашњава довољно ову појаву. Словенски народи изгледа да имају изванредан дар памћења, љубав према прошлости. Они не измишљају ту прошлост, не стварају себи претставу о њој, али — може се рећи — њихова имагинација настањена у прошлости, непрекидно и муњевито је осећа, и то не само у односу на песничке традиције, него чак и на свакидашњије и обичније ствари. На пример приликом судских спорова, обраћају се старцима, као неким народним архивама. Један немачки путописац, који је недавно, у збирци путописа издаваних у Штутгарту, објавио неколико веома занимљивих запажања о словенском народу, наводи много примера те чудесне лакоће којом се они сећају минулих времена. Између осталог присуствовао је једној необичној судској расправи. Догодило се пре сто година да је девојка из моћног братства отишла у село другог братства; тамо је срела Венецијанца који јој је добацио неколико непристојних речи. Становници села нису ни помислили да се освете због увреде. После много година братство је започело као неки процес са селом; почела су непријатељства; најзад изишли су на суд да се намире. Становници села су порицали чињеницу; запитали су старце; најстарији је тврдио да је у детињству слушао о том случају са девојком. Тако је, дакле, поводом случаја који се догодио прошлог века, одржано суђење пре неколико година, тај случај био је предмет процеса између два села.

Иван, чију смо историју читали, толико је позната личност да се о њему говори као да је живео јуче. Странце то понекад збуњује, јер га називају «нашим старим Иваном». Он је умро на почетку XV века. Без тог трајног памћења немогуће је схватити настајање епопеје у народу. Што више размишљамо о том проблему, све више нас зачуђује срећни стицај околности који је дао *Илијаду* и *Одисеју* и коме дугујемо драгоцене одломке словенске поезије.

Положај муслиманских жена према хришћанима, жена које често отимају витези, које приморавају да мењају религију, чини такође предмет многих песама. Навешћу неколико строфа.

Девојка коју је бан одвео у ропство неће да остави своју веру и више воли да умре. Опростивши се, излази на чардак куле и баца последњи поглед на очев дом. Издалека види тај дом и сеоску школу. Узвикује:

"Бабин дворе, мој велики јаде!  
Мој мејтефе, мој велики страху,  
доста ти сам страха поднијела  
док сам ситну књигу научила!"

Опростивши се на тај начин са кућом и школом, скупља око себе хаљину, али заборавља да скупи своју дугу косу. Скаче са куле, али јој се коса закаче за решетку и сирота девојка остаје да виси у ваздуху. Висила је дуге дане, док јој се власи нису пооткидале једна по једна и она пала на траву. Хришћански бан јој је подигао величанствени споменик.

Те сцене, час озбиљне, час опет наивне, увек су испричане племенитим стилем. Не краси их само озбиљност него и племенитост. Екштајн који је пре неколико година први објавио занимљива размишљања о тим интересантним песмама и трудио се да их упозна са Француском, запазио је то и трудио се да то објасни.

Како објаснити ову црту племенитости у наскроз народној поезији? Нећете тамо наћи ни једног простачког израза. Екштајн тачно напомиње да се просташтво рађа у градовима, да се земљораднички и ловачки народ свуда изражава племенито. Простачко песништво они су називали тривијалним, то јест песништвом раскршћа; грађанима је чак дозвољавано да играју народне сцене у којима се претстављају сељак и војници, али градска фарса била им је строго забрањена и ко је у њој иступао, губио је грађанска права. Прва фарса и сви родови везани са њом излегли су се у европским градовима у средњем веку. У Немачкој је настала у Лутерово доба, у време изумирања витешке поезије. (Ханс) Закс, Лутеров савременик, први је објавио неуљудне стихове и створио врсту сатиричне комедије. Та врста не може да постоји код народа код којих нема градова. Сатира, дакле, није прави словенски род; код њих се неће наћи ниједан од елемената који се код западних народа називају досетком, а који дозвољава увек да се нагађа неки осећај непријатан, омражен, редак у сеоском животу, какав је увек био словенски. Та досетка, у свом развоју даје сатиру и комедију, а пред крај — карикатуру. Насупрот томе, права народна поезија тежи ка савршенству. Кад скрене с пута и падне, изрођава се у претеривање, постаје понекад глупа, али никада није смешно. То је запажање необично важно за словенску поезију; чак и у највеселијим песмама, песмама пољским или чешким, нећемо срести склоност ка увреди. Отворена веселост могла би родити комедију карактера, али никада неће дати никакву сатиричну врсту. Уосталом, сатира увек означава епоху пада велике поезије. Срећом за словенске земље, код њих се још није излегла.

Између романа и женских песама о којима још треба да говоримо, постоји и једна средња врста, коју можемо назвати фантастичном поезијом; ту је умешан елемент натприродности. Претставник те натприродности у целој српској поезији је једно фантастично биће звано вила. Претстава тога бића је несумњиво страног порекла. То је

као неки геније, гном, силфида. Вила спаја у себи све фантастичне особине тих измишљених особа. Поезија је увек претставља као дивну прилику, она лети кроз ваздух и забавља се нагомилавањем облака. Опасно је срести изненада за време њених забава. Путника одводи на странпутицу, понекад му даје добре савете, али више воли да га обмањује. Као и цела словенска митологија, то биће нема ни почетка ни краја, не зна се одакле потиче и зашто постоји. То је песничка машина, врло сиромашна, која не може да замени митолошки елемент германских и келтских народа.

Вила се појавила у једној врло старој песми још из епског циклуса, из циклуса Немањића. Она саветује краља.

Краљ Вукашин заједно с браћом подиже град Скадар, коме је придавао врло велики значај. Али нека незнана несрећа стално је ометала рад; час су се зидови рушили, час нису налазили већ постављених темеља. Најзад, вила говори краљу да никада неће моћи да заврши тај посао ако не нареди да се у темеље града узида жена, и то жена из краљевске породице. Три брата су надгледала радове, а њихове жене, са простотом Хомерових краљица и принцеза, доносиле су им јело. Вила му каже да зазида ону која прва дође. Браћа се саветују, заклињу се да ће сачувати тајну и чекају шта ће се десити. Али краљ Вукашин гази реч, тајно саопштава жени целу ствар и саветује је да остане код куће; слично поступа и његов брат. Само најмлађи, веран својој речи, ћути. Његова млада жена дуго се двоуми да ли да изиђе, јер има дете у колевци.

[Зиданье Скадра, Вук II, 26 – прим. ред.]

Прође време господскога ручка,  
најзад уста њина стара мајка,  
те позива младе измећарке,  
да однесу ручак на Бојану;  
ал' говори Гојковица млада:  
"Седи", вели, "наша стара мајко,  
те ти њијај чедо у колевци!  
Да ја носим господскога ручка;  
од бога је велика греота,  
а од људи зазор и срамота,  
код три снае да ти носиш ручак".

Угледавши младу жену како долази, Вукашин дозива триста зидара и наређује им да се лате посла; муж одлази плачући, не могавши да промени судбину. Зидари се прихватају посла. Жена их посматра осмехујући се, не може још да схвати и сматра то за шалу. Подигнуто камење и дрво већ јој допире до колена, најзад преплашена она преклиње краља да је спасе; дозива мужа, сви беже. Тада се обраћа неимару с молбом да јој бар остави неколико отвора, да може дисати. Али неимар одбија.

"Богом брате, Раде неимаре,  
остави ми прозор на дојкама,  
истури ми моје б'јеле дојке,  
каде дође мој нејаки Јово,  
каде дође, да подоји дојке!"  
То је Раде за братство примио,  
остави јој прозор на дојкама,

па јој дојке у поље истури,  
каде дође нејаки Јоване,  
каде дође, да подоји дојке.  
Опет, тужна, Рада дозивала:  
"Богом брате, Раде неимаре,  
остави ми прозор на очима:  
да ја гледам ка бијелу двору  
кад ће мене Јова доносити  
и ка двору опет односити".

Предање прича да је та жена неким чудом живела још годину дана, а после се претворила у стену; још и сада из стене избијају два извора: извор суза и извор млека. То је словенска Ниоба. То предање је вероватно узето из татарске приче: идеја узиђивања људи не слаже се са словенским обичајима и потсећа нас на обичај распрострањен код Монгола.

Друга краћа фантастична поема, пуна лепоте, описује појаву младића после смрти.

[*Браћа и сестра*, Вук II, 9 – прим. ред.]

Рани мајка девет мили сина  
и десету шћерцу мљезиницу;  
ранила их док их одранила,  
докле били сини на женидбу,  
а ђевојка била на удају.  
Њу ми просе многи просиоци:  
једно бане, друго ценерале,  
треће проси из села комшија.  
Мајка даје у село комшији  
браћа дају спреко мора бану.

Девојка неће да прими бана да се не би растала са породицом. Тада се браћа заклињу да ће јој често долазити у посету; она најзад пристаје и одлази преко мора. Али узалуд чека више од три године, браћа се не појављују, морија је посетила земљу и сви су помрли. Сирота Јелица плаче дан и ноћ, моли бога да јој пошаље некога од браће, јер је јетрва мучи, да је остављена, напуштена од породице, као особа лукава и покварена. Бог је дирнут њеним сузама:

па он посла два своја анђела:  
"Ид'те доље, два моја анђела,  
до бијела гроба Јованова,  
Јованова, брата најмлађега;  
вашијем га духом заданите,  
од гроба му коња начините,  
од земљице мијес'те колаче,  
од поткрова режите дарове:  
спремите га сестри у походе".

Анђели испуњавају заповест и младић, чудом васкрснут, иде у град. Наређено му је да тамо остане само неколико дана и да се врати на гробље. Сирота

девојка, обрадована шта види брата, пита га зашто је толико закаснио и на сваки начин хоће да га испрати, иако јој он то брани. Најзад се спрема за пут и креће заједно с братом. Прилазе родној кући. Јелица пита брата зашто је тако тужан и блед, као да је малочас изишао из гроба. Брат јој тајанствено одговара:

Мене јесте голема невоља;  
док сам осам брата оженио,  
и дворио осам милих снаха;  
а како се браћа иженише,  
девет б'јелих кућа начинисмо;  
зато сам ти поцрњео, сејо!"

Затим пролазе поред цркве; младић јој каже да је у тој цркви испустио венчани прстен, удаљује се и нестаје га на гробљу. Јелица иде за њим, види осам гробова, а на деветом недавно прекопану земљу. Испод земље чује тежак уздах; она трчи к мајци; али у мајчиној кући чује кукавицу:

То не била сиња кукавица,  
веће њина остарила мајка.

Мајка мисли од своје кћери да је морија. Словенски народи претстављају морију као жену која моли за гостопримство и труди се да на сваки начин уђе у кућу. Мајка хоће да је одагна. Најзад је познаје; притрчава јој; грле се и заједно падају мртве.

Вредна пажње је чињеница да Словени уводе у своје песме претставе узете из хришћанске религије, али избегавају празноверје које им је својствено и о којем смо већ говорили, то јест веровање у вампире. Слично томе и у келтској поезији ретко наилазимо на трагове сујеверних мишљења о «другим очима», о којима се говори у свим тамошњим народним бајкама. Можда, језивост коју буде те претставе, одбија песника да се бави њима; у осталом та врста натприродности није могла доликовати сувише пластичној форми српске поезије, па је била сасвим уклоњена из ње. Сем виле која у себи нема ништа страшно, ништа узвишено нити дубоко, ту није дозвољена ниједна друга претстава те врсте.

Вампири сасвим припадају народним бајкама. Недавно је један чешки аутор, кога смо већ навели, објавио врло интересантне бајке; рећи ћу неколико речи о њима, да бих вам створио извесну претставу о том празноверју које се излегло међу Словенима, а које су примили многи стари и млади народи.

Као што сам говорио, веровање у вампире прихвата двоструку душу, двоструко срце; двоструку душу, добру и злу; али после смрти, а понекад и за живота вампира, дејствује само једно, ђаволско срце, оно је узрок свих њихових несрећа. Тако човека који има ђаволско срце у двадесетој, па чак и у осамдестој години живота, наговарају његова браћа вампири. Само он може да разуме њихове речи и знакове. Он се тајно искрада из куће и идући за месечевом светлошћу, проналази њихов сабат, где се саветују како да убијају људе или стоку.

Вампири се познају по бледом лицу, даље по оном сјају очију, описаном у поеми Melmoth од енглеског песника Матурина који је тај опис преузео из народних песама, а такође и од Бајрона.

По једној чешкој бајци неки просјак задржао се једном у словенском селу за време куге; ушао је у једну кућу и угледао мачку која је мјаучући трчала из угла у угао. Загледавши се пажљиво у мачкине очи, примети у њима неку сличност са очима познате му жене. Он извади нож и отсече шапу створењу које изненада заћута. Зараза одмах престаде; али просјак, сусревши касније жену пароха из тога места, препозна у њој тајанствену мачку, угледа чак да има завијену руку; недостајао јој је управо отсечен прст.

Мноштво сличних бајки кружи по словенским земљама. У њима је нарочито необичан начин помоћу кога се распознају вампири, како један другом помажу, а понекад се и боре између себе. Умрли, који припада вампирима, дуго се брани пред друговима који прилазе к њему и вуку га хрвући се страшно с њим; то престаје кад запева петео. Вампири имају свој властити језик: скупљен је мали речник, неколико десетина веома чудних израза, тобоже вампирског наречја, чије порекло није откривено. Вреди напоменути да су стари грчки песници, изговарајући имена места, говорили да се на језику богова та места називају друкчије, и наводе понекад називе из речника божанског језика. Нема јединственог мишљења о томе каква претстава је послужила као основа такве традиције.

Међутим, веровање у вампире, како сам напоменуо малочас, иако је било опште признато и надахнуло толико бајки које су преузели чак и западни песници, искључено је из словенске поезије. Наиме, о том празноверју се говори са страхом, а словенски стил није способан да слободно завлада таквим предметом.

Остаје нам још да додамо прегршт појединости о идиличној поезији, о поезији званој женском, јер је састављају и певају скоро искључиво жене и младићи. У тој поезији немогуће је спровести систематску поделу. Ако се класификује према школским врстама, дели се на лирску и лирско-епску поезију, као што су то покушали неки аутори.

## **Предавање XXI**

*Вереница Краљевића Марка и венецијански дужд. — Српске песме; како су настајале. — Хасанагиница. — Вук на двору кнеза Милоша; на који начин је сакупио своју збирку. — Још неколико речи о Црној Гори.*

*Петак, 12 марта 1841*

Господо!

Напомињући да је комични и сатирични елемент био стран словенској поезији, додао сам да та поезија не одбацује искрену веселост, пуну укуса и простодушну. Заборавио сам био значајну сцену из јуначке поеме, која опева историју женидбе Краљевића Марка.

Краљевић Марко, добивши руку бугарске принцезе, враћа се кући са сјајном пратњом, састављеном, како то обичај захтева, од његових пријатеља и другова. На свадбу је био

позвао као кума венецијанског дужда. Услед једног догађаја, који песник не описује, венецијански дужд је видео вереничино лице и код њега је букнула страст према њој; он хоће да је одведе. Требало је најпре поткупити принчезиног девера, Марковог рођака. Дужд му нуди пуну чизму дуката; девер одбија. Дужд удваја суму; најзад вероломни рођак, поткупљен дуждевим даровима, одводи овога у вереничин шатор. Венецијанац јој говори нежности, не штеди обећања; али вереница, преплашена његовим доласком, објашњава му да би био самртни грех волети кума и чуди се иако се он не плаши божје казне:

Болан куме, дужде од Млетака,  
Под нам' ће се земља провалити.

Дужд који је дон-Жуан своје врсте, набраја јој све жене којима се удварао, а међу којима су биле и његове куме, и додаје:

Ниједном се земља не провали,  
нит се небо више нас проломи...

Тада вереница, тражећи неки изговор, говори да се заклела да никад неће дозволити да је воли неко ко има браду и приморава Венецијанца да обрије браду. Најзад каже да се боји да Марко не примети, и не знајући чак ни где се налази шатор њеног вереника, пита да ли је Марко далеко. Дужд је умирује и показује јој руком краљевићев шатор који се налази на крају логора. Тада се девојка извлачи и трчи право Марку, који је најпре наљућен њеним доласком, неуобичајеним код Словена. После тога он дознаје зашто је побегла, и одлази дужду да га пита шта се десило са вереницом. Дужд хоће цео догађај да преокрене на шалу, говори да није знао у ком времену живи и у ком народу, који не зна за шалу. Марко показује отсечену браду, доказ његове кривице. Започиње борба и Марко убија венецијанског дужда и све Венецијанце.

Тај одломак је комична сцена. Грци, такође, почетак своје комедије приписују Хомеру код кога налазимо личност Терсита, узор за Аристофанову комедију. Али горња комична сцена испричана је мирно и озбиљно. Не заборавимо да та причања увек теку из уста слепих стараца. Они би сматрали за увреду свога достојанства кад би себи дозволили неку шалу или бар и једну двосмислену реч.

Што се тиче женских песама, пошто се те певају само по кућама и на скуповима момака и девојака, веома је тешко скупити их: оне се јављају само посредством слепих жена, које у односу на женске песме врше ону исту улогу коју врше старци према епским песмама. Али старци понекад поправљају композицију дела, док старице, напротив, често кваре српске песме, јер уништавају онај мирис, ону музикалност стила каја чини њихову главну особину.

Нема ничега привлачнијег од стила тих песама; он надвишава чак и правилност и изразитост епског стила. То је врхунац савршенства који је могао да досегне словенски стил. Та лепота потиче несумњиво из чистоте обичаја тога народа, из скромности његовог живота. Као што је немогуће подржавати наивне дечје гестове, исто тако уметност није кадра да фалсификује девичанску невиност словенске народне песме.

Словенска песма се не да укључити ни у једну познату, школску устаљену врсту. Није то ни лирска ни лирско-епска, ни драмска поезија. Такве поезије није било код Грка;

једва јој се траг сачувао у неколико дела *Грчке антологије*, али и тамо то су само мале сличице осећања, понекад сентенције које, како изгледа, немају никакав циљ, никакву сврху. Касније су сицилијански Грци, упознавши добро своје народне песме, узнатрефовали и створили врсту познату под именом идиле. Теокрит јој је дао драмски карактер, али ју је често кварео уводећи у њу сувише извештачене замисли. Остали велики песници као Мошус и Бон, дали су идиле пре лирску форму; али у својој првобитној чистоти та врста постоји само код Словена. Изнад свега ту изненађује хармонија, то јест савршено прилагођавање форме, тесна повезаност између осећања и речи, између намере и израза. Осећање које не налази тон који му одговара, постаје изругивање, а промашен гест — гримаса; то се сваки час догађа германским песницима средњег века, док су словенски песници ослобођени те мане.

Прочитаћу вам неколико тих песмица да бисте добили претставу о њима. Ево најпре *Девојачка скромност*, песмица истицана као најлепша од свих критичара који су се бавили српском поезијом.

[*Српска девојка*, Вук I, 599 – прим. ред.]

У Милице дуге трепавице,  
прекриле јој румен' јагодице,  
јагодице и бијело лице.  
Ја је гледах три године дана;  
не могах јој очи сагледати,  
црне очи, ни бијело лице,  
већ сакупих коло ђевојака,  
и у колу Милицу ђевојку, —  
не бих ли јој очи сагледао.  
Када коло на трави играше,  
бјеше ведро, пак се наоблачи.  
По облаку зас'јеваше муње,  
све ђевојке к небу погледаше,  
ал' не гледа Милица ђевојка,  
већ преда се у зелену траву.  
Ђевојке јој тихо говорише:  
"Ој Милице, наша другарице,  
ил' си луда, ил' одвише мудра,  
те све гледаш у зелену траву,  
а не гледаш с нама у облаке,  
ђе се муње вију по облаку?"  
Ал' говори Милица ђевојка:  
"Нит' сам луда, нит' одвише мудра,  
нит' сам вила — да збијам облаке,  
већ ђевојка — да гледам преда се."

Постоји неколико одломака те врсте код грчких песника. Ево друге песмице:

[*Ђевојка се тужи ђулу*, Вук I, 392 – прим. ред.]

Ђул дјевојка под ђулом заспала,  
ђул се круни, те дјевојку буди.

Дјевојка је ђулу говорила:  
"А мој ђуле, не круни се на ме!  
Није мени до штано је теби,  
већ је мени до моје невоље:  
млад ме проси, за стара ме дају.  
Стар је војно трула јаворина;  
вјетар дува, јаворину љуља;  
киша иде, јаворина труне.  
Млад је војно ружа напупила,  
вјетар дува, ружа се развија;  
а од кише бива веселија;  
сунце сија, она руменија".

То је песмица друге врсте. Таквих песмица нема много. Преовлађују просте песмице, налик на грчке, нарочито оне најстарије, из *Грчке антологије*.

Ево још једне песмице, песмице девојке која тражи драгог у гају и налази његову одећу на ливади.

[*Жалостива драга*, Вук I, 483 – прим. ред.]

С вечера је киша ударила,  
у по ноћи поледица пала.  
Ја се диго да потражим драга,  
и ја нађо зелену ливаду;  
на ливади мог драга долама,  
на долами свилена марама,  
на марами сребрна тамбура,  
код тамбуре зелена јабука.  
Ја размишља мисли свакојаке:  
ако би му доламу узела,  
млад је зелен, бојим се озепшће;  
ако би му мараму узела,  
мараму сам у милости дала;  
ако би му тамбуру узела,  
тамбуру су моја браћа дала.  
А ја мисли све на једно смисли:  
загришћу му зелену јабуку, —  
нека знаде, да сам долазила,  
да сам моје драго облазила.

Ево сличице у грчком стилу:

[*Дјевојка је имање до вијека*, Вук I, 453 – прим. ред.]

Седи мома у градини,  
бразду бразди, воду маме —  
да намами у градину,  
да залива рано цвеће,  
рано цвеће: бел босиљак,

бел босиљак, жут каранфил.  
Где браздила, ту заспала:  
вргла главу у босиљак,  
вргла руке у каранфил,  
вргла ноге у водицу,  
покрила се танком крпом;  
избила је ситна роса,  
као летњу препелицу,  
к'о јесењу лубеницу.  
Отуд иде лудо младо,  
лудо младо нежењено,  
увати се за два коца,  
па прескочи у градину,  
па говори лудо младо:  
"Да л' да берем киту цвећа?  
Да л' да љубим младу мому?  
Кита цвећа мал до подне, —  
млада мома мал до века!"

А ево и других:

#### ПЕСМА

[Код Вука: *Пјевала бих, ал' не могу сама.* – прим. прев.]

Пјевала бих, ал' не могу сама,  
драгог ми је забољела глава,  
пак ће чути, те ће зажалити,  
и рећи ће да не хајем зања.  
А ја хајем, и душицу дајем;  
куд гођ ходим, на срцу га носим —  
као мати чедо премалено.

#### БУЂЕЊЕ

[Код Вука: *Славуј да не пјева рано.* – прим. прев.]

Славуј-пиле, мори, не пој рано, —  
еј Недељо, мори, дилберо! —  
не буди ми господара:  
сама сам га успавала,  
сама ћу га и будити:  
отићи ћу у градину,  
узабраћу струк босиљка,  
уд'рићу га по образу:  
"Устај, аго, устај, драго!"  
И он ће се пробудити.

#### СПОМЕНИК

[Код Вука: *Како жали дјевојка*. – прим. прев.]

Под Будимом овце пландовале;  
отисла се ст'јена од Будима,  
те побила свилоруне овце,  
и убила два млада овчара:  
Шећер-Марка и Андрију Злато.  
Марка жали и отац и мајка,  
а Андрију ни отац ни мајка,  
него једна из села дјевојка;  
жалила га, па је говорила:  
"Јаој, Андро, моје чисто злато!  
Ако бих те у пјесму пјевала,  
пјесма иде од уста до уста,  
па ће доћи у погана уста.  
Ако бих те у рукаве везла,  
рукав ће се одмах издерати,  
па ће твоје име погинути.  
Ако бих те у књигу писала,  
књига иде од руке до руке,  
па ће доћи у погане руке."

#### СРЕДСТВО ЗА УЛЕПШАВАЊЕ

[Код Вука: *Опет дјевојка и лице*. – прим. прев.]

Дјевојка је лице умивала,  
умивајућ' лицу беседила:  
"Да знам, лице, да ће те стар љубит',  
ја би ишла у гору зелену,  
сав би пелен по гори побрала,  
из њега би воду исцедила,  
и њом би те свако јутро прала;  
кад стар љуби, нека му је горко!  
А да знадем да ће млад љубити,  
ја би ишла у зелену башчу,  
сву би ружу по башчи побрала,  
пак би воду из ње исцедила,  
и њом би те свако јутро прала;  
кад млад љуби, нека му мирише,  
нек мирише, и нек му је драго!  
Волим с младим по гори одити,  
нег' са старим по бијелу двору;  
волим с младим на камену спати  
нег' са старим у меканој свили."

#### ПРОКЛЕТСТВО

[Код Вука: *Зејнина клетва*. – прим. прев.]

Везир Зејна по бостану везла,  
по бостану и по ђулистану.  
Мајка Зејну на вечеру звала:  
"Оди, Зејно, вечер' вечерати,  
вечерати шећерли-баклаву!"  
Зејна мајци тијо одговара:  
"Вечерајте, мене не чекајте!  
Није мени до ваше вечере,  
већ је мени до моје невоље:  
данас ми је драги долазио,  
и велики зулум починио:  
по башчи ми цвеће почупао,  
на ђерђефу свилу замрсио.  
Кун' га, мајко, обе да кунемо!  
Тавница му моја недра била!  
Руке моје — синцир око врата!  
Уста моја очи му испила!"

Тих неколико навода дају нам претставу о скоро свим врстама песама, иако су најпростије и најмногобројније. Последња песма је ваљда једина у којој налазимо неку врсту ироније.

У озбиљнију врсту спада следећа:

[*Клетве девојачке*, Вук I, 368 – прим. ред.]

Умре Конда једини у мајке.  
Жао мајци Конду закопати,  
закопати далеко од двора,  
већ га носи у зелену башчу,  
те га копа под жуту неранчу.  
Свако га је јутро облазила:  
"Сине Конда, јел' ти земља тешка,  
ил' су тешке даске јаворове?"  
Проговара Конда из земљице:  
"Није мени, мајко, земља тешка,  
нит' су тешке даске јаворове,  
већ су тешке клетве девојачке:  
кад уздишу, до бога се чује;  
кад закуну, сва се земља тресе;  
кад заплачу, и богу је жао!"

Хармонија етила и предмета произилази пре свега одатле што те песме настају спонтано. Та поезија је лепо цвеће, чији су се сви пупољци развили спонтано и у право време. Ево како настају песме ове врсте: девојке и момци на шетњама и забавама изражавају у неколико стихова неко осећање или неку мисао. У тренуцима песничког узбуђења, кад цивилизовани човек тражи оловку да би нацртао пејсаж, или дозива другове да се диве лепоти природе, Србин певуши у себи строфу, а ако ухвати праву поезију, нема потребе да је понавља, јер према закону света духа, закона исто тако сигурног као и физички закони, истинита форма постаје вечита; лако се памти, утискује

се у памћење; неће је заборавити ни стваралац, ни они што су га слушали. Исто тако као што, на пример, у Француској понављају духовиту реч, досетку, која за неколико дана обилази целу земљу, исто тако у Србији истински поетску сличицу, мелодиозну строфу, понављају сви они који су је чули, и она постаје власништво друштва. Такви песнички тренуци долазе свакоме, свако их је доживео у свом животу. Строфе састављене међусобно на тај начин чине песме, а те песме су понекад заједничка творевина. Али народ се не труди да развије те мотиве, што може, а понекад и мора, да чини уметник ако не жели да се понавља и постане занатлија. Тамо поезија постоји у својој елементарној снази, то су неке врсте зачеци уметности. Како нам словенска епопеја даје претставу шта су биле грчке рапсодије пре Хомера, тако у српским песмама видимо историју идиле код Грка.

Садржај и форма спајају се још код тих првобитних песама, нису одвојене. Касније уметност раздваја елементе и развија их; тада се јавља разноликост стилова. На крају ти стилови, све разноликији, подлежу растварању и прелазе у прозу. Чим реторика означи разлику између племенитих и обичних израза, између узвишених и обичних фраза, између кићеног и узвишеног стила, може се видети почетак прозе.

У словенској поезији врсте стилова додирују се међусобно и мешају, у њима се јављају разлике једино зависне од осећања, од мисли које изражавају, али у самој форми нема тако великих супротности. Шта би, на пример, рекли у Француској, кад би неко у уста славног трагичара, међу стихове Корнеја и Расина, ставио стих Мароа, Десогијеа или Беранжеа? Ко би био способан да схвати такву мешавину? Ето код Словена се то дешава. Женска песма, њен одломак, савршено се слива са јуначком поезијом, ако им је ритам исти. Јуначка поезија се лако претвара у драму; довољно је издвојити тираде и разделити их особама, да би се од њих створила драмска сцена, добри позоришни комади.

Један од савремених словенских писаца, човек великог талента, Милутиновић, написао је недавно трагедију која је доживела велико признање у словенству. У тој трагедији он често наводи: целе одломке из поеме о Косовском боју, из које смо читали делове. Речи кнеза Лазара, одговори његове жене наводе се дословно. Песник је ускладио своју трагедију са тоном народне поезије и успео да свом делу да стародавни колорит, а истовремено и тон народне простоте.

Ритам песме знатно се разликује од ритма епопеје. Све грчке форме, са извесним отступањима својственим српском језику, могу се ту наћи, почевши од кратког адониског метра, па до уметничких композиција алкејске и сафичке строфе. Скоро све се ту може наћи, нарочито у строфама женских песама.

Женска песма исто тако лако прелази у озбиљан и трагичан тон. Једно од најлепших дела те врсте је песма о смрти Хасан-агине жене, прва која је у Европи објављена и упозната. Опат Фортис ју је чуо кад је певана и превео је. Прештампана је и на француском језику. Гете, изненађен њеном једноставношћу, превео ју је на немачки и на тај начин пружио могућност да се упозна словенска поезија. Чудна ствар, Гете, који је тражио значење песме из три превода, јер сам никада није учио словенске језике, дао је ипак највернији превод, погађајући увек тачно грешке преводилаца. То је муслиманска песма. Потурчени Словени, који исповедају ислам, такође певају словенским језиком; још се нису одрекли свога матерњег језика.

## ХАСАНАГИНИЦА

[Вук III, 80 – прим. ред.]

Шта се б'јели у гори зеленој?  
Ал' је снијег, ал' су лабудови?  
Да је снијег, већ би окопнио;  
лабудови већ би полетјели.  
Нит' је снијег, нит' су лабудови,  
него шатор аге Хасан-аге;  
он болује од љутијех рана.  
Облази га мати и сестрица,  
а љубовца од стида не могла.

(Хасан мисли да није дошла зато што се стида његовог пораза и обузима га гнев.)

Кад ли му је ранам' боље било,  
он поручи вјерној љуби својој:  
"Не чекај ме у двору б'јелому,  
ни у двору, ни у роду мому!"  
Кад кадуна р'јечи разумјела,  
још је јадна у тој мисли стала  
јека стаде коња око двора.  
Тад побјеже Хасанагиница  
да врат ломи куле низ пенцере;  
за њом трче дв'је ћере дјевојке:  
"Врати нам се, мила мајко наша;  
није ово бабо Хасан-ага,  
већ даица Пинтеровић беже".  
И врати се Хасанагиница,  
тер се вјеша брату око врата:  
"Да мој брате, велике срамоте —  
гдје ме шаље од петеро дјеце!"  
Беже мучи, ништа не говори,  
већ се маша у цеpe свионе,  
и вади јој књигу опрошћења  
да узимље потпуно вјенчање,  
да гре с њиме мајци унатраге.  
Кад кадуна књигу проучила,  
два је сина у чело љубила,  
а дв'је ћере у румена лица;  
а с малахним у бешици синком  
од'јелит се никако не могла,  
већ је братац за руке узео  
и једва је с синком раставио,  
тер је меће к себи на коњица;  
с њоме греде двору бијелому.  
У роду је мало вр'јеме стала,  
мало вр'јеме, ни недјељу дана;  
добра када и од рода добра,

добру каду просе са свих страна,  
а највише имоски кадија.  
Кадуна се брату своме моли:  
"Ај тако те не желила, брацо,  
немој мене дават ни за кога,  
да не пуца јадно срце моје  
гледајући сиротице своје".  
Али беже ништа не хајаше,  
већ њу даје имоском кадији.  
Још кадуна брату се мољаше  
да напише листак б'јеле књиге,  
да је шаље имоском кадији:  
"Дјевојка те л'јепо поздрављаше  
а у књизи л'јепо те мољаше:  
кад покупиш господу сватове  
и кад пођеш њеном б'јелу двору,  
дуг покривач носи на дјевојку —  
када буде аги мимо двора  
да не види сиротице своје".  
Кад кадији б'јела књига дође,  
господу је свате покупио;  
свате купи, греде по дјевојку.  
Добро свати дошли до дјевојке,  
и здраво се повратили с њоме;  
а кад били аги мимо двора,  
дв'је је ћерце с пенцера гледаху,  
а два сина пред њу исхођаху,  
тере својој мајци говораху:  
"Сврати нам се, мила мајко наша,  
да ми тебе ужинати дамо".  
Кад то чула Хасанагиница,  
старјешини свата говорила:  
"Богом брате, свата старјешина,  
устави ми коње уза двора,  
да дарујем сиротице моје".  
Уставише коње уза двора.  
Своју дјецу л'јепо даровала:  
сваком сину ноже позлаћене,  
свакој ћери чоху до пољане;  
а малому у бешици синку,  
њему шаље убошке хаљине.  
А то гледа јунак Хасан-ага,  
пак дозивље до два сина своја:  
"Ход'те амо, сиротице моје,  
кад се неће смиловати на вас  
мајка ваша срца каменог".  
Кад то чула Хасанагиница,  
б'јелим лицем у земљу удрила;  
упут се је с душом раставила  
од жалости, гледајућ сироте.

Много сличних песама налази се међу делима мухамеданских песника, али, уопште узевши, и кад су снажније и трагичније, немају такво савршенство форме. Муслимани, иако се и служе словенским језиком и свим формама стила распрострањеним у Словенству, ипак увек имају у својим песама урођен у источним људима склоност ка претеривању, која је, како изгледа, из Корана прешла босанским и албанским Словенима. Форма ту увек притискује мисао, а понекад се мисли измичу форми и ломе је. Ево, на пример, строфе, у којој песник описује моћ девојчиног погледа. Обраћа се граду Травнику и овако говори:

Што се оно Травник замаглио?!  
Или гори, ил' га куга мори?  
Ил' га Јања очим' запалила? —

И одговара:

Нити гори, нит' га куга мори,  
већ га Јања очим' запалила,  
изгореше два нова дућана,  
два дућана, и нова механа,  
и мешћема, гдје кадија суди.

Стих изгледа шаљив, а муслимански песник га је ипак писао сасвим озбиљно. У другој једној песми мајка преклиње девојку, која је уништила мир њених синова; прети да ће синове затворити у кулу. Девојка одговара најспокојније да ће њено око продрети кроз зидове, поломити гвоздене капије и до темеља преврнути зидове куле. У том претеривању види се источњачки дух.

Све те песме узете су из Вукове збирке. Изишла су већ четири тома, а изићи ће још пет или шест, јер су тек недавно почели објављивати збирке тих песама. Најтеже је било скупити женске песме, јер, како сам малочас рекао, старе жене их кваре својим начином певања, а младе неће да их певају јавно нити пред страним особама и на молбу одговарају љутито да нису слепе бабе да би их певале. Вук их је прикупио најпре од деце, којој је рекао да певају, а девојке су се касније прихватиле да то поправе и попуне празнине. На тај начин могла се скупити, саставити цела песма.

Романса још постоји у словенским земљама. Дух који је створио те песме, још је жив; епски дух је, изгледа, ослабио. Романсе се још и данас често састављају и певају.

Вук нарочито много дугује једном чувеном певачу, једном од највештијих у тој уметности, кога сам већ споменуо: некада је он био хајдук, а касније путујући трговац. Кад га је Вук упознао био је у великој беди; живео је од тога што је носио суварке у град и сваки дан их продавао за неколико гроша. Вук га је узео к себи, хранио га је и појио, а после га је сместио у манастир, где су према њему врло лепо поступали и где је испричао око сто епских песама и романса. Нарочито је поправио велики број песама које је Вук био скупио од других, јер је исто тако добро певао као што је и рецитовао. Али на несрећу у то време букну српски устанак; песник напусти манастир и прихвати се оружја. Касније је погинуо од турске руке. Дуго времена је био хајдук. Вук је причао да је с обзиром да је био хајдук био то врло поштен и праведан човек.

Касније је тај исти Вук, отишавши на двор кнеза Милоша (који је управо пре неколико месеци збачен са престала), покушавао да тамо скупи све певаче у земљи. Милош, који је сам једва знао да се потпише, био је велики љубитељ поезије. Вук беше чуо за певача по имену Милија, који је нарочито добро певао поему о женидби Максима Црнојевића, коју смо већ читали и која је највећа и најважнија. Замолио је кнеза да пронађе песника. Милош нареди да га доведу живог или мртвог. Пронађен је и доведен; али су Вукове наде биле обмануте. Најпре, песник је био стар и сав пун рана од јатагана и сабаља које је био задобио за време свог дугог хајдуковања, а сем тога могао је да пева само кад се напије ракије. Није рецитовао него је певао и није се смео прекидати. Стенографска вештина тамо није била позната; зато да би записали његове стихове, требало је скупити неколико записивача, који су покушавали да хватају строфе како су излазиле из певачевих уста, јер кад би му неко сметао, није хтео поново да почиње исту песму. Просвећени људи на Милошевом двору, они који су служили у руској војсци, а нарочито они који су свршили немачке школе, гледали су то са чуђењем и исмејавали књижевника Вука и певача; нису могли да схвате зашто се они толико труде да скупе те песме; најзад су сиротог певача убедили да се са њим спрдају, да се Вук са њим забавља као са дворском будалом. Увређени певач је једнога дана побегао са кнежева двора, тако да га више нису могли ухватити.

Трећи певач, исто тако знаменит, био је по занимању хајдук. Вук га је пронашао у затвору. Био је убио неку жену, како је говорио, чаробницу, која је била бацила чини на његово дете. То се догађало 1820 године; Вук је од њега дознао много песама велике вредности.

Та збирка ће сачувати бар успомену на песничко стање земље, јер је немогуће предвидети каква ће бити будућност те земље.

На срећу, Турци нису нарушили домаћи живот Срба. Исто тако ни аустриске власти нису се упињале да систематски уништавају њихову националност. Уопште узевши Аустрија се мало интересује њима; у књизи за школску употребу, издатој пре неколико година у Бечу, речено је да Црногорци припадају татарском племену. Дозвољавају им да живе мирно по њиховим старим обичајима и древним песмама.

Француске власти које су за време Наполеона биле заузеле те крајеве, задале су осетан ударац словенској народности, покушавајући да уведу свој систем префектуре, бискупија и жандармерије, не хотећи да се упознају са стањем умова и са духовним стањем земље. На тај начин су увредиле народ, а нарочито далековидије јуде, који су се плашили пребрзог утицаја тако нагле реформе. Аустриским и турским властима полазило је за руком да у Црној Гори прикупе пукове а понекад и целе армије; француске власти, напротив, свуда су наилазиле на отпор. Најзад, тадашњи заповедник, маршал Мармон, покушао је да свуда изгради путеве, да започне велике радове у Црној Гори и кроз земљу спроведе војни друм. Црногорци су били толико разумни да су одбацили ту замисао: у њиховој земљи ни до данас нема ни друмова ни обичних путева.

Нико очито није мислио да у тој земљи ове може остати по старом и да тамо нема много штошта да се учини ради побољшања стања. Ипак странци, Немци, који су недавно посетили ту земљу и дуго размишљали о њеном духовном, књижевном и политичком стању, не устежу се да кажу да се тамо треба чувати свих страних утицаја; кад би Срби и Црногорци једном пустили у земљу стране шпекуланте, доживели би

судбину галских племена, чије су место заузели Римљани истискујући их силом из сопствене земље. Ти народи су дужни да у својој религији, у свом народном обичају траже зачетке свих реформи и своје будуће цивилизације; дужни су да науче да понекад служе својој отаџбини не тражећи плату, како то увек чине; дужни су да се бар мало ослободе својих мана, похлепе и зависти; исправно би поступили, уводећи у својој земљи било какву редовну власт, али нека се ни најмање не журе да доводе иностране учитеље, да би од њих учили знаности и уметности, које понекад могу да буду опасне.

Такво је мишљење Немаца, који уопште узевши нису много наклоњени словенском роду. Аутор, чије мишљење наводим, завршава речима, да би се дигла народна моћ на виши степен, тај народ је мора размножити у самом себи.

## **Предавање XXII**

*Разна тумачења српске поезије. — ...*

*Петак, 19 марта 1841*

Господо!

Ко не зна Словенски језик, а хтео би да прочита у целини поеме, из којих смо наводили одломке, може их упознати у енглеском преводу Бауринга, а још боље у немачком преводу који је издала госпођица Тереза Јакоб под именом Талвј, у преводу непотпуном али врло верном.

У Француској је један веома познати писац објавио 1825 или 1827 године анонимно збирку словенских песама. Збирка је начинила велики утисак у северним земљама. Аутор је тврдио да одлично познаје илирски језик, да је посетио тамошње земље и да је искористио причање славног словенског певача Маљановића; додао је и његову слику и биографију. У тој збирци, изуzeвши већ познату вам у преводу баладу под насловом *Хасанагиница*, аутор је за све песме тврдио да су необјављене. Словенски песници, не могавши да допру до оригинала, почели су да преводе или тачније поново преводе на словенске језике француски превод. Међутим у француском делу су запажене неке особине стране словенској поезији, а између осталог и врло дуге приче о духовима и вампирима, који, као што смо говорили, немају приступа у ту поезију, као нешто што припада народним бајкама. То је изазвало подозрење код неких словенских песника. Тада је руски песник Пушкин написао писмо француском писцу и запитао га за појединости открића. Аутор је отворено признао превару. Говорио је да је заиста имао намеру да отпутује у словенске земље, али је мислио да је много сигурније унапред дати опис пута, предати га књижду, па онда, за добијен новац, отпутовати и уверити се какве разлике постоје између стварности и дела његове маште. Објавио је тобожњи превод из, како каже, две побуде: најпре, да би исмејао народну поезију, локални колорит, у коме су се сви купали у то време. Било је то у време борбе романтичара и класичара; сви су говорили о народној поезији, а Форијалово издање је изазвало опште одушевљење. Гомила подржавалаца бачила се на ту врсту и тако је злоупотребила, да касније нису чак хтели ни да верују у постојање словенске поезије; сматрали су је за

измишљотину духовитог француског писца. Ту је можда лежао узрок неуспеха стварних превода који су се појавили касније, између осталих и превод госпође Војар; он је врло веран, иако је направљен са немачког превода Терезе Јакоб.

Време је да се растанемо са историјом српске књижевности. Довели смо је до XIV века, века у коме су, како изгледа, настале епске поеме и све романсне приче. Тај народ ће и даље живети затворен у своју прошлост, предодређен да буде музичар и песник целог словенског племена, не предосећајући чак ни да ће једнога дана постати највећи књижевни понос Словена.